

PHASELIS

Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies

Volume I (2015)

Kartacalı Hannon ve Batı Afrika Kıyılarına Seyrüsefer

*The Carthaginian Hannon and his Voyage to the West Coast
of Africa*

Hellence Aslından Çeviri ve Notlar: Erkan KURUL

*PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi'*nde bulunan içeriklerin tümü kullanıcı-
lara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar(lar)dan
izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makale-
lerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli elektronik (online) bir
dergi olup değerlendirme süreci biten makaleler derginin web sitesinde (journal.phaselis.org) yıl
boyunca ilgili sayının içinde (Volume I: Ocak-Aralık 2015) yayımlanır. Aralık ayı sonunda ilgili yıla
ait sayı tamamlanır.

Dergide yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Makale Künyesi E. Kurul, "Kartacalı Hannon ve Batı Afrika Kıyılarına Seyrüsefer". *Phaselis* I (2015) 231-260.
DOI: 10.18367/Pha.15012
Kabul Tarihi: 14.05.2015 | Online Yayın Tarihi: 30.06.2015

Editör Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Kartacalı Hannon ve Batı Afrika Kıyılarına Seyrüsefer

The Carthaginian Hannon and his Voyage to the West Coast of Africa

Hellence Aslından Çeviri ve Notlar: Erkan KURUL*

*“Hannon'un keşif seyahati
Kartaca denizciliğinin muhtemel en büyük
başarısıydı ve kesinlikle de deniz yoluyla
yapılmış olan antik keşif seferlerinin en bilineniydi”¹.*

Kartaca'nın Denizcilik Tarihi: Genel Görünüm

Fenikeliler ile en önemli kolonilerinden biri olan Kartacalılar hakkındaki sorular ve bu sorulara aranan cevaplar bilim dünyasında daima büyük bir merak uyandırmıştır. Bu merak perspektifinde Kartacalılar gerek ticari kimlikleri ve zenginlikleri, gerek sosyo-kültürel yaşamları ve toplumsal ritüelleri gerekse de edebi yazın gelenekleriyle köklü araştırmaların odağı haline gelmişlerdir². Yapılan bu inceleme ve çalışmaların büyük çoğunluğunda denizci bir millet olarak mercek altına alınan Fenikeliler ile Kartacalıların denizaşırı kolonicilik hareketleriyle birlikte şekillenen emtia hacimleri ve ekonomik faaliyetleri konu edinilmektedir. Bu incelemede Kartacalılar farklı bir bakış açısıyla ele alınmakla birlikte, onların M.Ö. V. yüzyıl başlarında (bazı araştırmacılara göreyse M.Ö. VI. yüzyıl sonlarında) yerel önderleri (ya da resmi-hukuki bir devlet görevlisi?) Hannon öncülüğünde başkentleri Kartaca'dan başlayarak Batı Afrika sahilleri boyunca düzenledikleri -coğrafi keşif ve aynı zamanda da kolonizasyon hareketi niteliğindeki- bir deniz yolculuğu ele alınmaktadır. Kartacalılar bu deniz yolculuğu esnasında kayıt altına aldıkları seyir defterlerini ilk olarak kendi dillerinde yazıya geçirmişlerdir. Daha sonra ise bu kayıtlar özetlenerek Hellence'ye çevrilmiştir³. Elinizdeki bu çalışmada bir *periplus* (deniz yolculuğu seyahatnamesi-keşif seferi raporu, seyrüsefer tutanakları) biçiminde günümüze ulaşmış olan metnin Latince⁴, İngilizce⁵ ve Almanca⁶ edisyonlarıyla karşılaştırılmak suretiyle, içeriği hakkında bir ön bilgilendirmede bulunulmuş ve Türkçe'ye kazandırılmıştır.

* Arş. Gör., Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Antalya. erkankurul@akdeniz.edu.tr.

¹ M. Cary ve E. H. Warmington tarafından kaleme alınan “*The Ancient Explorers*” isimli eserde (Cary – Warmington 1929, 47) Hannon ve *periplus*'una yönelik yapılan bu aktarım modern literatürde söz konusu metin üzerinde çalışmalar yürüten neredeyse bütün araştırmacıların hem fikir olarak belirttiği bir düşüncüyü yansıması bakımından önem arz etmektedir.

² Moscati 2004, 27.

³ Mund-Dopchie 2003, 49.

⁴ Mullerus 1990, 1-14.

⁵ Warmington 1960, 62-64; Schoff 2014, 1-3.

⁶ Bayer 1993, 346-353.

Bu doğrultuda, Kartaca'nın denizcilik odaklı tarihsel gelişiminin ana hatlarıyla bilinmesi, Hannon'un keşif yolculuğunun ve akabinde yazıya geçirdiği seyir kayıtlarının-tutanaklarının daha ayrıntılı bir biçimde algılanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Kartaca'nın kuruluşu ve gelişimiyle ilgili bilgi veren arkeolojik bulgular, antik kaynaklar, mitograflar ve modern araştırma külliyyatının geneline göz atılacak olduğunda, uygarlığa başkentlik yapan Kartaca kentinin ilk olarak bir Fenike kolonisi⁷ statüsünde, M.Ö. 814/ 813 yılları arasında Tyros'dan gelen kolonistler tarafından iskân edilmiş olduğu⁸ belirtilmektedir⁹. Kuruluşundan itibaren hızlı bir biçimde gelişen ve uygulamış olduğu *Thalassokrasi* politikası çerçevesinde Batı Akdeniz'de giderek söz sahibi olmaya başlayan Kartaca, dominyonu Fenikeli ve de rekabet içinde bulunduğu Hellen-Hellen kökenli Sicilyalı denizciler ile birlikte ortak çıkarları doğrultusunda Akdeniz genelindeki denizcilik faaliyetlerini ivmeli bir biçimde geliştirerek sürdürmüştür¹⁰. Bunun akabinde M.Ö. VI. yüzyılın başlarında Fenike'nin başkenti Tyros'un Asurlular tarafından yıkılmasıyla birlikte Kartaca Fenikelilerin Doğu Akdeniz'deki gücünün Batı Akdeniz'deki varsılı ve yürütücüsü haline geldi¹¹. M.Ö. V. yüzyıla gelindiğindeyse, uzak batıda, İspanya sahilleri boyunca sürdürülen denizcilik faaliyetlerinin ve deniz ticaretinin gidişatını kısmen de olsa Kartacalılar hükümleri altına aldılar¹². M.Ö. IV. yüzyılda Kartaca-Fenike ilişkileri devam etmekle birlikte ilerleyen yüzyılla birlikte Kartaca giderek siyasi, ekonomik ve askeri açılardan da ön plana çıkmaya başladı. Öyle ki M.Ö. III. yüzyılın başlarında Akdeniz'in ticaret başkentliğine kadar yükseldi¹³. Bu durum bölge karasularındaki gücünü iyiden iyiye arttıran ve Akdeniz hâkimiyeti konusunda başka bir rakibe fırsat vermek istemeyen Roma'nın dikkatini Kartaca'nın üzerine çekti¹⁴.

Bu süreçte artık Akdeniz'in batısındaki karasularının kıta sahanlığı için iki baskın kuvvet bulunmaktaydı ve denizlerdeki bu hâkimiyet meselesi ya güçler arasında eşit bir biçimde paylaşılarak anlaşmayla çözülecek ya da rakiplerden biri diğerini egale edinceye kadar devam edecekti. Bu doğrultuda M.Ö. III. yüzyılın başlarında henüz uygulamaya geçirmiş olduğu denizcilik faaliyetleri genelinde denizlerde gittikçe güç ve otorite kazanmaya başlayan Roma ve yaklaşık beş yüzyıllık gemicilik tecrübesine sahip olan Kartaca donanmalarının Akdeniz hâkimiyeti odaklı ilk karşılaşması (I. Kartaca Savaşı kapsamında) M.Ö. 260 yılında Sicilya açıklarındaki Mylae karasularında gerçekleşti. Savaş Roma'nın üstünlüğüyle sonuçlandı¹⁵ ve bu tarihle birlikte Roma Sicilya Adası'nın kuzey kıyıları açıklarındaki ilk karasuyu ve kıta sahanlığı hâkimiyet alanını ilan etti¹⁶. Dört yıl sonra, M.Ö. 256'da Sicilya'nın güney kıyısındaki Eknomos Burnu açıklarında gerçekleşen ve antikçağ tarihinde bilinen en kalabalık asker nüfusuna sahip donanmaların karşı karşıya geldiği diğer bir deniz muharebesi de Roma'nın üstünlüğüyle sonuçlandı. Böylece

⁷ Antikçağda koloniyi kuran ana kent ile kolonileştirdiği kentler arasındaki ilişkiler sadece kültürel, sosyal ve dini temelli kalmamakta; savaş zamanları dışında sıklıkla yurttaşlık haklarının karşılıklı değişimi ya da ithalat-ihracat vergilerinin iki taraflı kaldırılması gibi ayrıcalıkları da içermekteydi.

⁸ Strab. XVII. 15; Iust. XVIII. 5. 1-17.

⁹ Dion. Hal. *ant.* I. 74; Vell. I. 12. 5.

¹⁰ Rostovtzeff 1957, 266.

¹¹ Aubet 2001, 60; Moore 2010, 54.

¹² Starr 2000, 25; Braudel 2007, 242; Moore 2010, 54; Abulafia 2012, 156.

¹³ Hoyos 2007, XIII; Bradford 2013, 193.

¹⁴ Konu hakkında bk. Purcell 1995, 335.

¹⁵ Freeman 2013⁴, 373; savaş hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Tarn 1907, 50, 51; Goldsworthy 2000, 107-109.

¹⁶ Steinby 2014, 126.

Kartaca'nın denizlerdeki üstünlüğü artık büyük ölçüde Roma'nın eline geçmiş oldu¹⁷. Deniz hâkimiyetini eline geçiren ve bu gücünü zamanla ivmeli bir biçimde arttıran Roma'nın Kartaca karşısındaki bu rakip tutumu ve üstünlüğü Kartaca'nın mağlubiyetiyle sonuçlanan bir dizi savaş neticesinde giderek güç kaybetmesine de sebebiyet verdi. Bu savaş dizisi M.Ö. 264-241 yılları arasında gerçekleşen Birinci Kartaca Savaşı ile başlamış, M.Ö. 218-201 yılları arasında İkinci Kartaca Savaşı'yla devam etmiştir. Son savaş ise ilk iki savaş kadar uzun soluklu olmamıştır. M.Ö. 149-146 yılları arasında toplam üç yıl süren Üçüncü Kartaca Savaşı'yla bu muharebe zinciri sona ermiştir.

M.Ö. 146 yılı ilkbaharının başlarında bu medeniyete başkentlik yapan Kartaca kenti (Korinthos ile birlikte aynı yıl içinde) Publius Cornelius Scipio komutasındaki Roma lejyonlarının tamamıyla yakılıp yıkılmış¹⁸, halkı köleleştirilmiş, topraklarıysa tuz dökülerek lanetlenmiş ve *ager publicus* statüsüne getirilerek kamusallaştırılmıştır¹⁹. Bu suretle de Kartaca kenti ve yönetim kurumları tarih sahnesinden -fiilen- silinmiş oldu. Ancak Akdeniz hâkimiyeti odaklı düşünüldüğünde, hinterlandında oldukça verimli tarımsal arazilere ve Afrika kıtasında da stratejik bir konuma sahip olan Kartaca'nın ve genelinde de Afrika'nın sahipsiz kalması ve çoraklaştırılması Roma açısından bir dezavantaj doğurmaktaydı. Bu sebeple, İmparatorluğun uyguladığı yararcılık politikası çerçevesinde bölgenin, bölgeye hükmeden kıyı sahasının ve bu kıyı sahasında oldukça etkili bir konuma sahip kentin söz konusu geniş imkânlarının Roma'nın çıkarları doğrultusunda değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu politika doğrultusunda M.Ö. 146 yılında Afrika (Kartaca kenti ve yakın çevresini kapsayan bir arazi merkezinde²⁰) Roma'ya bağlı bir eyalet haline getirildi. Bunu takiben yıkılmasından yaklaşık yüz sene sonra, M.Ö. 46 yılında Gaius Iulius Caesar'ın, Gnaeus Pompeius Magnus'a karşı yürüttüğü askeri faaliyetleri kapsamında bölgeye gelmesi ve M.Ö. 46/45 yılları arasında da veteran askerlerini kent civarına yerleştirmesiyle Kartaca'nın yeniden nüfuslandırılması konusunda ilk somut adım atılmış oldu²¹. Caesar'ın yasal varisi ve politikalarının sürdürücüsü Gaius Iulius Caesar Octavianus ise Caesar'ın tasarladığı ve uygulamaya geçirdiği; ancak kendisinin M.Ö. 44 yılının 15 Mart'ında bir suikast sonucunda katledilmesi nedeniyle yarım kalan Kartaca'nın yeniden iskân edilmesi politikasını tamamlamak üzere eyaletleştirme faaliyetlerine Afrika'yı da dâhil etti. Bu doğrultuda M.Ö. 29 yılında Kartaca Akdeniz'in yükselmekte olan yeni güç odağı Roma İmparatorluğu'na bağlı bir koloni kenti statüsünde yeniden kuruldu²². Kent sınırları genişletilmek suretiyle M.Ö. 27 yılında baştan yapılandırılan²³ Africa Eyaleti'nin (*Provincia Africa Proconsularis*) başkenti statüsüne getirildi ve bağlı bulunduğu eyaletle birlikte bir prokonsülün yönetimine bağlanmak kaydıyla Senatus Eyaletleri arasına girdi. Böylelikle prokonsül'lük (*proconsularis*) yönetimindeki kent uzunca bir süre daha bölge üzerindeki sosyo-kültürel etkisini sürdürmeye devam etti²⁴ ve tekrardan denizlerde güç

¹⁷ Bagnall 2002, 9.

¹⁸ Mosley 1975, 119; Purcell 1995, 133.

¹⁹ Cic. *Leg. Agr.* I. 5-6; ayrıca bk. Scullard 1955, 103.

²⁰ Hitchner 2010, 34.

²¹ Plut. *Caes.* LVII; *Pomp.* XI-XII; ayrıca bk. Tüner Önen 2015, 352.

²² Kurulan yeni kent *Colonia Iulia Concordia Carthago* ismiyle tarihsel kayıtlardaki yerini almıştır. Konu hakkında ayrıca bk. Edmondson 2006, 251; Heenan 1996, 180.

²³ Fishwick 1993, 54; Gruen 2004³, 166; Eck 2007², 124; Hitchner 2010, 35-36. Afrika eyaletindeki idari ve askeri düzenlemeler hakkında ayrıca bk. Mahjoubi 1981, 469-476.

²⁴ Purcell 2013, 585.

kazanmaya başladı. Bu süreçte Augustus'tan sonra gelen Hadrianus, Antonius Pius, Marcus Aurelius ve Commodus gibi diğer Roma imparatorları da kentin kalkınmasına ve gelişmesine oldukça özen gösterdiler. Öyle ki M.S. II. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kent Roma, Byzantion, Atina, Miletos, Syrakusa, Marsilya ve İskenderiye gibi Akdeniz'in lider başkentlerinden ve cazibe merkezlerinden biri haline geldi ve Severuslar Hanedanı zamanında da gücünün doruğuna ulaştı.

Kartaca'nın söz konusu bu üstünlüğü ve gücü M.S. 439 yılında İspanya'dan gelen Vandalların bölgeyi Roma hâkimiyetinden ayırmasına kadar (belirli aralıklarla olsa da) devam etti²⁵. Kent M.S. 533²⁶ yılında Doğu Roma İmparatorluğu tarafından (yeniden) fethedilene kadar Vandalların egemenliğinde kalmaya devam etti²⁷. Doğu Roma hâkimiyetinin ardından M.S. VII. yüzyılla birlikte Afrika genelinde vuku bulan ve kent topraklarını da etkisi altına alan Arap akınlarına maruz kalmasıyla birlikte Kartaca mevcut deniz gücünü (tekrar) kaybetti ve Araplar tarafından fethedildi²⁸. Kartaca Uygarlığı'nın kuruluşundan yıkılışına ve akabinde baştan inşa edilip Romalılaştırılmasına kadarki süreçte sahip olduğu yaklaşık bin yıllık tarihsel geçmişi (M.Ö. VIII - M.S. II. yüzyıllar arası) kapsamında geride bıraktığı muazzam nitelikteki bir bilgi birikimi külliyyatı²⁹ Roma'nın (ardından Doğu Roma ve Arap-İslam Dünyası'nın) direk kullanımına açılmış oldu. Bunun yanında da dolaylı yoldan, giderek gelişen ve de genişleyen Roma İmparatorluğu'nun elinde hazır bulunan bu külliyyatı işleyerek yeni sosyal, siyasi, hukuki, kültürel, ekonomik ve dini yapılandırmalar oluşturmasında rol model oluşturdu.

Kartacalı Hannon ve Eserine Genel Bakış

Kartaca'nın geçirmiş olduğu bu tarihsel süreçte, M.Ö. VI. yüzyıl sonu - V. yüzyıl başı arasındaki bir zaman dilimi içerisinde Hannon (Ἰαννῶν) ve onun Herakles Sütunları'nın (αἱ Ἡράκλειοι στῆλαι, günümüzdeki adıyla Cebelitarık Boğazı) ötesine, Kuzeypatı Afrika sahili istikametinde³⁰

²⁵ Hydat. 115 (439); Schwarcz 2004, 53; Hitchner 2010, 36. ayrıca bk. Victor Vit. *Hist. Pers.* I. 8-9; Leone 2007, 154-166; Lee 2013, 116.

²⁶ Kent M.S. 527-565 yılları arasında hüküm sürmüş olan Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus Augustus (Büyük Iustinianus) tarafından fethedilerek Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına dâhil edilmiştir. Iustinianus'un Kartaca'yı fethi hakkında bk. Proc. *de Bell.* III. 20. 20-23; ayrıca bk. Pohl 2005, 463.

²⁷ Konu hakkında ayrıca bk. Lee 2013, 116-117.

²⁸ M.S. 675 yılında Emevi halifesi Muaviye tarafından Tunus'a vali olarak tayin edilen Ebü'l-Muhâcir Dînâr, yedi yıl süren valiliği esnasında Kartaca şehri ve civarının fethini tamamlamıştır. Kartaca'nın İslam Dönemi'ndeki statüsü ve tarihçesi hakkında ayrıca bk. Yiğit 2012, 385-388.

²⁹ Denizcilik konusunda deneyim kazanmış halkların-ulusların gemicilik konusunda kapsamlı bir bilgi birikimini arkalarında bırakmaları beklenmedik bir olgu değildir. Bu doğrultuda, denizlerde uzunca bir süre egemenlik kurmuş ve üst düzey bir tecrübe seviyesine ulaşmış ulusların-kavimlerin geleceğe yönelik bilgi aktarımları yalnızca tarihi ve coğrafi alanlarda değil, hukuki konularda da gerçekleştirilmekteydi. Rhodos da bu kapsamda yaklaşık beş yüz yıllık (M.Ö. VII-II yüzyıllar arası) gemicilik tecrübesine sahip *thalassokratik* bir rejim olarak oldukça kapsamlı bir deniz hukuku külliyyatını gelecek uluslara miras bırakmıştır. Rhodos Denizcilik Yasaları'na ait hukuki metinler hakkında ayrıca bk. Anonym. *Nom. Rhod.*; Dig. XIV. 2; Kurul 2014, 527-534; 2015, 379-389.

³⁰ Güneybatı doğrultusunda, günümüzdeki coğrafi dizininde sırasıyla: Fas, Batı Sahra, Moritanya, Senegal, Gambia, Gine-Bissau, Gine, Sierra Leone sahil hattı boyunca. L. Casson (1979, 63)'de ise bu keşif seferinin Sierra Leone'den daha da ileriye gitmediği görüşünü savunmaktadır. Ancak bazı araştırmacılara göre de (örn. Roller 2006, 31) söz konusu bu keşif yolculuğu daha da ileriye, Liberya, Fildişi Sahili, Gana, Togo, Benin, Nijerya, Kamerun ve Ekvator Ginesi kıyı şeridini kapsayacak bir rota istikametinde ilerlemiştir. Keşif yolculuğunun güzergâhı hakkındaki farklı görüşler ve tartışmalar için ayrıca bk. Lipiński 2004, 436; Asente 2015, 99. Keşif seferindeki rotaya yönelik her iki görüşü de tamamiyle kapsayan harita için bk. Fig. 1.

düzenlemiş olduğu seyrüsefer (περίπλους³¹) ve bu yolculuğun seyir kayıtları, tıpkı diğer seyir tutanakları gibi³², günümüzdeki coğrafi keşiflerin tarihine ve de gelişimine ışık tutar niteliktedir. Kayıt altına alınan bu keşif seferi günlüğü de, diğer *periplus*'lara benzer şekilde, entelektüel gemiciler tarafından oluşturulmuştur. Zira bu tür çalışmalar antikçağda genellikle okuma yazma bilmeyen gemici-tüccarlardan ziyade denizcilik konusunda eğitilmiş ve de okuma yazma bilen denizciler tarafından gerçekleştirilmekteydi³³. Bunlar çoğunlukla liman kitapçıkları ya da kılavuz niteliğindeki fasiküllerdi³⁴. Diğer bir deyişle, açık deniz gemicilerine öncelikle rotaları ve bunun yanında da kıyı kentleri ve de limanlar arasındaki mesafeler, önemli nehirler ve bu nehirlerden iç kesimlerdeki kentlere ulaşılabilirlik, iklimsel faktörler, denizlerdeki yerel özellikler ve demir atılabilecek güvenli bölgeler gibi başlıklar hakkında ihtiyaç duydukları bilgileri detaylı bir şekilde sunabilen belgelerdi³⁵. Antikçağ boyunca, denizciliğin ve de deniz ticaretinin evrimiyle orantılı olarak (söz konusu bu yaygın kullanım sahası kapsamında) *Periplus* yazımı edebi bir yazım geleneği olarak hızlı bir şekilde yayıldı. Akabinde bu gelenek Fenikeliler, Hellenler ve de Romalılar başta olmak üzere denizcilik konusunda deneyim kazanmış ve ayrıca kabiliyet-yetkinlik sahibi halklar tarafından geliştirildi³⁶. Öyle ki Hellenistik Dönem'in sonlarına gelindiğinde, Akdeniz'den Ege ve Karadeniz'e, Kızıldeniz'den Hazar Denizi'ne, Marmara Denizi'nden Adriyatik ve Tiren Denizlerine ve Hint Okyanusu kıyılarından da Atlas Okyanusu sahillerine³⁷ kadar bilinen

³¹ Hannon'a ait *periplus*'un tam başlığı kaynak metninde Ἄννωνος Καρχηδονίων βασιλέως περίπλους τῶν ὑπὲρ τὰς Ἡρακλέους στήλας Λιβυκῶν τῆς γῆς μερῶν olarak verilmektedir. Metin içerisinde ise bu başlık kısaltılarak kullanılmış ve kontekst bütünlüğüne uygun olarak *periplus* terimine yer verilmiştir.

³² Antikçağda seyir tutanakları olarak adlandırılabilir eserler *περίπλους* (*periplus*), *ἀνάπλους* (*anaplus*) ve *περιήγησις* (*periegesis*) terimleriyle başlıklandırılmaktaydılar. Bu terimlerden *periplus* ve *anaplus* genel anlamı doğrultusunda denizler üzerinden sürdürülen ve özelde kıyı hatları boyunca gerçekleştirilen seferlerin kayıtlarını kapsarken *periegesis* terimi ise hem karasal ve hem de sahil kesimlerine odaklı seyir hareketlerinin kayıtlarını içermekteydi.

³³ Conner 2012, 223.

³⁴ Börstinghaus 2010, 18.

³⁵ Shahar 2004, 40.

³⁶ *Periplus* yazımının özellikle Hellen ve Fenike kökenli denizciler tarafından geliştirilmesinin diğer bir önemli nedeni de söz konusu iki uygarlığın M.Ö. 750-550 yılları arasındaki Büyük Kolonizasyon Dönemi esnasında özellikle deniz yolları üzerinden yoğun bir yayılma politikası uygulamış olmalarıdır. Gerçekleştirilen koloncilik faaliyetleri sonrasında ulaşılan destinasyonlara ait verilerin bir sonraki koloninin kurulmasında rehber olarak kullanılacak belgelere işlenmesi gerekmekteydi ve bu ihtiyaç da mevcut seferler süresince tutulan notların *periplus* olarak adlandırılan belgelere aktarılması suretiyle giderilmiş oluyordu. Konu hakkında ayrıca bk. Blomqvist 1979, 55.

³⁷ Hannon ve Himilko dışında Marsilyalı astronomi ve coğrafya bilimcileri Euthymenes (Εὐθυμένης ὁ Μασσαλιώτης) ve Pytheas (Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης) tarafından gerçekleştirilen deniz yolculukları da Atlas (Atlantik) Okyanusu kıyılarının keşfi açısından oldukça önemli niteliğe sahiptirler. Marsiyalı kâşiflerden ilki Euthymenes tarafından M.Ö. VI-V. yüzyıllarda Kuzeybatı Afrika sahillerine yönelik bir keşif seferi düzenlenmiş olduğu bilinmektedir. Onun bu keşif seferi sırasında yazmış olduğu *periplus* her ne kadar günümüze ulaşamamış olsa da antik yazarların eserin varlığına yönelik yaptıkları atıflar ve de içeriğindeki bilgilere yönelttikleri eleştiriler vasıtasıyla keşif seferi hakkında önemli birtakım bilgilere sahip olunabilmektedir. Bu bilgiler içerisinde en önem arz edeni Euthymenes'in seferinin sonlarına doğru ulaştığı ve sularının Atlantik Okyanusu'na boşaldığını belirttiği bir nehri (muhtemelen Senegal Nehri) Nil Nehri sanmış olmasıdır. Buna ek olarak Euthymenes Nil Nehri sandığı bu nehrin sularının bölgede kuvvetli bir biçimde esen Etesian rüzgârlarının etkisiyle ters akıntı oluşturduğunu ve bu suretle de (sözde) Nil Nehri'nin kabarma ve taşkınlarının Okyanus sularının taşmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bir diğer Marsiyalı kâşif Pytheas'ın M.Ö. ca. 325 yılında gerçekleştirmiş olduğu deniz seferi ise ana hatlarıyla

dünyanın bütün karasularına keşif-araştırma seyahatleri düzenlenmiş³⁸ ve bu denizler-okyanuslar hakkında oldukça önemli *periplus'lar* kaleme alınmıştı. Bunlara ek olarak irili ufaklı yüzlerce çay, dere, ırmak ve akarsular; göletler, lagünler ve göller; adalar, yarımadalar, koylar, körfezler, kıstaklar, boğazlar ve kanallar da bu keşif gezileri sırasında göz ardı edilmeyerek seyir tutanaklarına işlenmiştir. Denizcilik konusunda yukarıda belirtilen bu yarar ve önemlerine karşın antikçağdan günümüze oldukça az sayıda *periplus* kalmıştır; ancak var olanların (oldukça yüzeyel bir şekilde olsa da) okuyucuya ulaşabilen fragmanları dahi antikçağ tarihi coğrafyası ve denizcilik tarihi açısından yüksek bir öneme sahiptir ve de kaynak belge niteliğindedir. Bunlar belli bir zaman diliminde ve belirli bir coğrafi bölgeye yönelik kaleme alınmışlardır. Buna ek olarak denizcilikle ilgili beşeri, kültürel ve de sosyo-politik bilgi birikimini bünyelerinde barındırdıkları gibi, bu bilgilerin derlenmesinde ve yeniden yorumlanmasında da önemli bir işleve sahiptirler.

Varlığı ilk olarak M.Ö. IV. yüzyılda yaşayan Kymeli Ephoros³⁹ ve Aristoteles'in ardıllarından⁴⁰ biri (Pseudo-Aristoteles, olasılıkla M.Ö. II. yüzyıl) tarafından beyan edilen anekdotlarla⁴¹ kanıtlanan söz konusu bu keşif seferinin düzenlenişinin ve akabinde bir *periplus* formunda kayıt altına alınışının tarihlendirilmesi konusunda ilk ve en önemli bilgiyi ünlü Romalı amiral ve aynı zamanda da doğa gözlemcisi bir yazar olan Gaius Plinius Secundus'tan (*Plinius Maior*=Yaşlı Plinius) öğrenmekteyiz. Plinius'a göre⁴² Kartacalıların refah ve zenginliğinin oldukça yüksek

Avrupa'nın kuzey batı sahillerini ve Britanya Adası kıyılarını kapsamaktadır. Kendisinin *Περὶ Ὠκεανοῦ* = Okyanus Üzerine adlı bu eseri de günümüze ulaşmamıştı, ancak yine Pytheas'tan alıntı yapan yazarlar ya da eserin günümüze ulaşabilmiş olan fragmanları vasıtasıyla seferin içeriği hakkında önemli veriler elde edilebilmektedir. Euthymenes hakkında bk. Branigan 1994, 1-3; Brodersen 1998b, 318-319. Euthymenes'in *periplus'*unda geçen (sözde) Nil Nehri hakkındaki bilgilerin antik yazarlarca eleştirilmiş olması hususunda örnek olarak ayrıca bk. Sen. *Nat.* IV A. 22-25. Pytheas'ın seferi hakkındaki ek bilgi, görüşler ve de içeriğindeki bilgilerin geçerliliği hakkındaki tartışmalar ve eleştiriler için bk. Plin. *nat.* II. 77; II. 99. 217-118; Strab. II. 4. 1-2; ayrıca bk. Mills 2003, 536-537; Conner 2012, 221-222; Irby 2012, 98-99.

³⁸ Söz konusu keşif seferlerinin düzenlenmesinde M.Ö. 750-550 yılları arasına tarihlendirilen Büyük Kolonizasyon Dönemi oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Zira belirtilen yıllarda Hellenler Akdeniz, Karadeniz ve Marmara Denizi genelinde Platon'un da bahsettiği üzere (*Phaedo* 109B) "(Hellenler) bir havuzun kenarında yaşamlarını sürdüren karıncalar ve de kurbağalara benzer şekilde deniz kıyısında" yaşamaktaydılar. Bu yaşam alanları şekillendikçe Hellen denizcilerin kıyı hattı ve sahil kentleri konusundaki bellekleri giderek genişlemiş ve bu bilgi birikimi süreç içerisinde kayıt altına alınarak yazıya geçirilmiştir. Büyük Kolonizasyon Dönemi hakkında bk. Lamboley 2007, 55-64; Arslan 2010, 14-15.

³⁹ Ephoros'tan alıntı yapan (*FGrHist.* 70. 53) Stephanos Byzantios (Steph. Byz. *Ethnika.* s.v. Καρικόν τεῖχος) Hannon'un *periplus'*unda geçen kentlerden biri olan Karikon Teikhos'a yönelik bilgilendirmede bulunmaktadır. Bu bilgilendirme kapsamında Ephoros'un söz konusu *periplus'*u okumuş ve de muhtemelen kullanmış olabileceğine yönelik (örn. bk. Roller 2006, dn. 62) görüşler mevcuttur.

⁴⁰ Aristoteles'in yaşarken kendisinin kurmuş olduğu Peripatos adlı okula mensup olan öğrenciler onun ölümünden sonra Aristoteles'in öğretilerini benimseyerek geliştirmişler ve Aristoteles'e atfedilen birçok çalışma gerçekleştirmişlerdir. Hannon ve keşif seferi hakkındaki ilk aktarımların da bu öğrencilerden biri tarafından derlendiği düşünülmektedir. Pseudo-Aristoteles hakkında detaylı bilgi için bk. Howatson 2013, 83-90.

⁴¹ Aristot. *Mir. Ausc.* 833a 12.

⁴² Plin. *nat.* II. 168; ...et Hanno Carthaginis potentia florente circumvectus a Gadibus ad finem Arabiae navigationem eam prodidit scripto, sicut ad exera Europae noscenda missus eodem tempore Himilco = Kartaca'nın gücünün doruğuna ulaştığı zaman Hannon Gadiz'den Arabistan sınırına kadar sonucunu kaydedip yayınladığı bir seyrüsefer gerçekleştirdi, (onunla) aynı anda Himilko'da Avrupa'nın dış sahillerini keşfetmek amacıyla (başka bir) seyrüsefere gönderilmişti.

olduğu bir dönemde Hannon isminde Kartacalı bir sufes⁴³ Batı Afrika kıyılarının keşfedilmesi ve keşfedilen kıyılarda Kartaca hâkimiyetinde yeni koloni kentlerinin kurulması (*apoikismos*) ya da bölgede daha önceden de mevcut olan köylerin birleştirilmesi (*synoikismos*⁴⁴) amacıyla⁴⁵ bir deniz yolculuğu yapmakla görevlendirilmişti⁴⁶. Onunla aynı zaman diliminde Kartacalı diğer bir sufes Himilko da⁴⁷ Herakles Sütunları'ndan kuzeye doğru, İber Yarımadası'ndan başlayarak Britanya Adası'na kadar uzanan sahil hattı boyunca planlanan başka bir keşif seferini yönetmekteydi⁴⁸. Plinius'un vermiş olduğu bu bilgi, Hannon'un deniz yolculuğunun tarihlendiril-

⁴³ *Sufes* (plu: *suffetes*): Kartaca'nın yönetim mekanizmasının başında olan bu iki yöneticinin yetkileri Sparta'daki iki krallı yönetim sistemine ve de Roma'daki iki consul'lü hiyerarşi düzenine benzemektedir. Söz konusu yönetim sisteminin başında yer alan iki sufes her yıl zenginlikleri ve kişisel erdemleri-meziyetleri göz önüne alınarak başa getirilmekteydi. Bunların yetkileri yönetimde oldukça aktif rol oynayan ve Kartaca'nın varlıklı tüccar zümresinden oluşan ihtiyar heyeti tarafından kontrol edilmekteydi. Kartaca'nın yönetim sistemi hakkında Aristoteles'in vermiş olduğu bilgi ve Kartaca ile Sparta yönetim sistemlerinin birbirleriyle mukayese edilmesi hakkında bk. Aristot. *pol.* 1272b. Isokrates ise Sparta ve Kartaca yönetim düzenleri hakkında bilgi verirken (*Nik.* XXIV: ἔτι δὲ Καρχηδονίου καὶ Λακεδαιμονίου, τοὺς ἄριστα τῶν ἄλλων [Ἑλλήνων] πολιτευομένων = *Ve ayrıca Kartacalılar ve Spartalılar diğerlerine [Hellenlere] nazaran en iyi yönetilenlerdir*) söz konusu iki ulusun rejiminden övgüyle bahsetmektedir. Benzer bir övgü Cicero tarafından da yapılmaktadır (*rep.* fr. I. 3; *Nec tantum Karthago habuisset opum sescentos fere annos sine consiliis et disciplina=Kartaca (yönetimindeki) bilgelik ve disiplin olmaksızın tam tamına altı yüz yıl boyunca böylesine bir iktidara sahip olamazdı*). Kartaca yönetim sistemi hakkında ayrıca bk. Polyb. VI. 51; Warmington 1981, 452-453; Scullard 1989, 487-491. Sufes hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Hennig 1927, 378; Wolters 1952, 193; Burns 19687, 215; Brodersen 1998a, 155; Law 20027, 119; Lipiński 2004, 436; Moore 2010, 54; Scullard 2013², 144; Schoff 2014, 16, 18.

⁴⁴ Antikçağda kent kurumlarının ve polis kimliğinin yapılandırılması ve bir kentin bütün yapı organlarıyla mevcudiyet kazanması üzerine iki temel prensip bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en yaygın olarak kullanılan bir kentin baştan yapılandırılarak kurulmasını ifade eden *apoikismos* (ἀποικισμός) metoduydu. Bu metod herhangi bir mevcudiyeti ve belirli bir nüfusu bulunmayan coğrafi bir bölgenin iskân edilerek yerleşimcilere açılmasını ve bir koloni kent (*apoikia*) statüsünde varlığını sürdürmesini amaçlamaktaydı. *Synoikismos* [συνοικισμός] ise yeni bir kent kurmanın farklı ve ikincil bir türüydü. Temel anlamı doğrultusunda, antikçağda birbirlerinden uzak ve dağınık biçimde konumlanmış olan yerel yerleşim birimlerinin, küçük hane kümelerinin ve köy-mezraların belirli bir coğrafi bütünlük içerisinde bir araya getirilerek ya da söz konusu bu iskân birimlerine çevrelerindeki başka yerleşim alanlarından nüfus aktarımı yapılarak oluşturulan kent (*polis*) yerleşimlerine *synoikismos* adı verilirdi. Bununla beraber yeni bir kent-kentçik kurmanın arkasında bulunan nedenler de oldukça çeşitliydi ve genellikle politik, sosyo-kültürel, ekonomik, dini ve stratejik etmenlerden kaynaklanmakta olup oldukça karmaşık bir oluşum evresine sahiplerdi. Hellen ve Romalılar tarafından sıklıkla oluşturulan *synoikismos*'lar kimi zaman ticaret, kimi zaman bir bölgenin tarımsal potansiyelinden ya da doğal kaynaklarından istifade etmek, kimi zaman da bir kentte oluşan fazla nüfusu başka yere taşımak için stratejik ve askerî amaçlı da kurulmaktaydılar. *Synoikismos* hakkında bk. Crawford – Whitehead 1983, 42-43; Hansen 2006, 52-54; Arslan 2010, 15-16. *Apoikismos* hakkında ayrıca bk. Hansen 2006, 34-35.

⁴⁵ Falconer 1797, XIV; Smith 1877, 183.

⁴⁶ Plin. *nat.* V. 1. 8; Marindin 1910, 266.

⁴⁷ Himilko'nun düzenlediği bu sefer hakkında (kısmen de olsa, ilk dört yüz satırı özelinde) içerik bilgisi sunan ve *periplus* tarzında yazılmış olan Latince bir kaynak mevcuttur. Söz konusu kaynak M.S. V. yüzyılda yaşadığı düşünülen Etrurialı Postumius (?) Rufius Festus Avienus tarafından yazılmıştır. *Ora Maritima* (Deniz Kıyıları) başlığıyla adlandırılan bu eser dışında Doğu Roma Dönemi'ne kadar Himilko'nun seferi hakkında direk bilgi veren kaynaklar mevcut olmamakla birlikte, söz konusu keşif gezisine dolaylı yoldan yapılan birtakım atıflar bulunmaktadır. Himilko'nun seferi hakkında detaylı bilgi için bk. Avien. *Ora Maritima* 110-410; Roller 2006, 27-29; 2012b, 70-71. Avienus hakkında ayrıca bk. Küppers 1997, 370-371.

⁴⁸ Plin. *nat.* II. 168; Tozer 1971, 104, 109; Roller 2006, 27. Akdeniz'in batısında bu tür keşif hareketleri

mesi açısından oldukça önemlidir. Zira bu değerlendirmeden yola çıkılarak söz konusu seferin Kartaca'nın gücünün doruğa ulaştığı M.Ö. VI. yüzyıl sonu - V. yüzyıl başı arasındaki bir zaman diliminde gerçekleşmesinin yüksek ihtimalli olduğu sonucuna varılır. Bu tarihlendirme önerisi de deniz yolculuğunun gerçekleştirildiği ve akabinde bir *periplus* biçiminde kayda geçirildiği dönem açısından ortak görüş⁴⁹ -*communis opinio*- olarak kabul *görmektedir*⁵⁰. Söz konusu tarihlemeyle orantılı olarak, Kartaca'da hüküm sürmüş olan sufes listeleri de kronolojik bir biçimde incelendiği takdirde, Hannon ve kardeşi? Himilko'nun sufes olarak görev yapmış oldukları tarih aralığının da (M.Ö. 490/80-440 yılları arası) *periplus'un* tarihlendirildiği zaman dilimiyle uyduğu görülmektedir⁵¹.

Bu bilgiye ek olarak, keşif seferinin tarihlendirilmesi konusunda –günümüz tarihçileri tarafından zaman zaman kanıt olarak da ileri sürülen- diğer bir önemli ipucu Herodotos'un eserinde (IV. 42-43) bulunmaktadır. Herodotos Libya'nın keşif tarihine yönelik değerlendirmelerini aktarırken Libya'nın ve de Libya kıyılarının keşfedilmesi ve Herakles Sütunları'nın aşılması hususunda bazı bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda da M.Ö. 610-595 yılları arasında hüküm süren 26. Hanedan üyesi Mısır firavunu Nekhos II'nin emriyle M.Ö. ca. 605 senesinde gerçekleştirilerek üç yıl içinde tamamlanan ve Afrika kıyılarının büyük bir bölümünü kapsayan keşif seferine atıfta bulunmaktadır. Herodotos'un atıfta bulunduğu diğer bir sefer de Kserkses I (M.Ö. 486-465) zamanında yaşamış olan Sataspes⁵² tarafından M.Ö. ca. 475 yılında gerçekleştirilen ancak tamamlanamayan ve yalnızca bir keşif seferi girişimi olarak tanımlanan deniz yolculuğudur. Afrika-Libya kıyılarını kapsayan bu iki sefere Herodotos'un aktarımlarında yer verilmesi ancak Hannon'un keşif seferinden hiç bahsedilmemesi, seferin tarihlendirilmesi noktasında Hannon'un deniz yolculuğunun Herodotos'un eserinin yazılmasından hemen sonra ya da aynı zaman diliminde gerçekleştirildiğine yönelik birtakım tarihlendirme yorumlarını da beraberinde getirmektedir⁵³.

Hannon'un Kartaca'dan başlayarak yaklaşık olarak 35 gün sürdürmüş olduğu düşünülen bu

yapılırken doğusunda da benzer keşif seyahatleri paralel yüzyıllar içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Doğudaki bu keşif seyahatleri arasında en bilinenlerinden ve de önem arz edenlerinden biri de M.Ö. VI. yüzyıl dolaylarında Karyanda'lı Skylaks tarafından gerçekleştirilmiş olandır. Skylaks, Pers kralı Dareios tarafından Indos'a (Hindistan'a) bir inceleme-araştırma gezisine yollanmış ve oradaki gözlemlerini tamamlayarak iki buçuk yıl sonra dönmüştür (Hdt. IV. 44). Kendisinin düzenlemiş olduğu bu keşif seferinin raporu da M.Ö. IV. yüzyılda, Pseudo-Skylaks olarak adlandırılan bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu raporda Afrika Kıtası'yla ilgili verilen bilgilendirmelerin büyük bir bölümü de (özellikle Skylaks *periplus* 112) Hannon'un keşif seferi sonucunda kayıt altına aldığı raporun içeriğini kapsamaktadır. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Arslan 2012, 239.

⁴⁹ Warmington 1940, 57; 1960, 62; Huß 1985, 77; 1990, 41; Hair 1987, 48; Kitchell 1998, 488; Irby-Massie – Keyser 2002, 116; Lipiński 2004, 436; Davis 2009, 164; Ameling 2011, 44; Schoff 2014, 10.

⁵⁰ Söz konusu yüzyıllarda Kartaca'nın politik ve ekonomik durumu hakkında ayrıca bk. Moscati 2004, 168-169; farklı tarihlendirme önerileri hakkında bk. ve krş. Mitchell 1850, 210; Bunbury 1879, 332; Warnecke 1999, 439; Roller 2006, 31 dn. 72; Riffenburgh 2012, 9.

⁵¹ *Periplus'un* gerçekleştirildiği dönemi kapsayan Kartaca sufes'lerinin listesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Muller 1990, XXI.

⁵² Hdt. IV. 43; Sarton 1993, 299-300.

⁵³ Herodotos'un söz konusu pasajlarında geçen bilgiler doğrultusunda yapılmış olan bir tarihleme önerisi hakkında bk. ve krş. Hennig 1927, 379. Hannon'un seferinin Sataspes'in seferinden daha erken bir zaman dilimine tarihlendirilemeyeceği hususunda ayrıca bk. Daebritz 1912, 2360.

keşif ve kolonizasyon hareketi⁵⁴ çeşitli doğal felaket-hadiseler ve de erzak sıkıntısı gibi engeller sebebiyle sonuçlanamamış, yolculuk yarıda kesilmek suretiyle başlangıç noktası olan Kartaca'ya geri dönüş yapılmıştır. Yolculuğun fırtınadan uzak ve tehlikesiz bir deniz yüzeyinde yapıldığı göz önüne alındığında (metin içerisinde de fırtınalı bir havaya veya çetin deniz şartlarına dair ibareler bulunmamaktadır), geminin hızlı bir şekilde seyrini sürdürebildiği söylenebilir⁵⁵. Bu doğrultuda *pentekontoros* türü gemiler için saatlik maksimum hız sınırı olarak belirtilen 9,5 knot⁵⁶ hıza zaman zaman ulaşmış olabileceği ve bu hızın yaklaşık 3 knot altındaki ortalama bir hızla da yolculuğun sürdürülebileceği ihtimal dâhilinde bir açıklama olarak görülebilir. Bu suretle seferi boyunca geminin maksimum hızına ulaştığı sürede 17,5; ortalama seyir hızı halindeyken de 12 km/h'lik bir mesafeyi geride bıraktığı hesaplanmaktadır.

Kartaca'ya dönüşün ardından Hannon liderliğindeki Kartacalılar yolculukları süresince kendi dillerinde yazdıkları seyir günlüklerini bir araya getirerek Kartaca Kenti'ndeki Fenike'de tapınımı bulunan ve aynı zamanda da Kartaca'nın baş tanrısı olan Ba'al Hammon'a⁵⁷ adakta bulunmak istemişlerdir⁵⁸. Bu istek sonucunda da sefer günlüklerini ihtiva eden kayıtları adak ifadeleri içeren levhalar halinde yazıya geçirerek (mermer tabletler ya da daha büyük olasılıkla bronz levhalar biçiminde, Augustus'un *Res Gestae*⁵⁹ veya Herakleitos'un kitabını Ephesos Artemis

⁵⁴ Metinde verilen yolculuk sürelerinin toplamı gün hesabıyla 33,5 güne tekabül etmektedir, bu rakama metinde rakamsal olarak verilmeyen yolculuk süreleri de -azami olarak- eklenince, toplam yolculuk süresi 35 (ya da +5) güne ulaşmaktadır. Arrianos'un bu yolculuğun süresiyle ilgili vermiş olduğu bilgi için bk. Arr. *Ind.* XLIII. 11-14; yolculuk süresi hakkında farklı görüşler ve değerlendirmeler için ayrıca bk. Thomson 1948, 75.

⁵⁵ Bir geminin yolculuk hızını belirleyecek unsurların başında iklim şartları, rüzgâr yönü-cinsi, deniz yüzeyindeki dalga ve akıntı şiddeti gibi çevresel ve de geminin şekli, mürettebatın yetkinliği ve gemide taşınan yükün miktarı gibi fiziksel faktörler bulunmaktaydı. Örneğin, yaz aylarında kuzeyden güneye doğru yolculuk yapan denizciler kuzey rüzgârlarından faydalanarak yolculuk sürelerini kısaltabilmekte ve hızlı bir şekilde yol alabilmekteydiler. Ya da bunun tam aksine, güney-kuzey istikametindeki seferlerde yolculuk süreleri uzayabilir ve seferin hızı düşebilirdi. Bu bağlamda Hannon'un yolculuk istikametinin de kuzey-güney doğrultusunda devam ettiği dikkate alınacak olduğunda, söz konusu kuzey rüzgârlarından faydalanmış ve yolculuk süresini kısaltmış olabileceği düşünülmektedir. Antikçağda deniz seferlerinin hızı ve yolculuk süreleri hakkında ayrıca bk. Meijer – van Nijf 1992.

⁵⁶ Landels 1997, 146; Knot, saatte bir deniz mili (1.852 km.) eşitliğindeki mesafeyi temel alan ve genellikle denizcilikte kullanılan hız birimidir.

⁵⁷ Ba'al-Hammon, Hellen Pantheonu'nda Kronos (ya da Zeus), Latin Pantheonu'nda ise Saturnus ile özdeşleştirilmektedir. Aynı zamanda Fenikelilerin en önemli kentlerinden biri Ugarit'in de baş tanrısı olan Ba'al, Mesopotamya tanrıları arasında oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte Fenike tanrısı El ile de ortak kökene sahiptir. Öyle ki Fenike pantheonunda El olarak isimlendirilen bu tanrının yerini daha sonra Ba'al "*Efendi, hükümdar*" tanrı alır. Söz konusu Ba'al (Haddu olarak da bilinir ve "gürleyen tanrı" olarak tapınım görür) Mezopotamya Dini'ndeki şimşek tanrısı Adad, Anadolu Theogoniası'nda Tessub, Mitanni Dini'nde Kumarbi ve M.Ö. I. binyıl Suriye'sine ait Pantheon'daki Hadad ile denktir. Ba'al hakkında detaylı bilgi için bk. Warmington 1981, 453-454; Lipiński 2004, 436; Wyatt 2007, 118; Gasparini 2015, 481. Kartaca tanrılarının Hellen ve Roma Pantheonu'ndaki karşılıkları hakkında ayrıca bk. Lurker 1987, 28; Clifford 1990, 62.

⁵⁸ Mund-Dopchie 2003, 49.

⁵⁹ Roma'nın ilk imparatoru Augustus'un ölümünden yaklaşık bir yıl önce (M.S. 3 Nisan 13) üç rulo halinde düzenlediği vasiyetnamesine ait ikinci rulo kendisinin bireysel olarak gerçekleştirdiği başarılarının ve yaptığı faaliyetlerin bir listesidir. *Res Gestae* (Yapılan İşler) olarak isimlendirilen bu belge sunduğu bilgiler bakımından Hannon'un *periplus*'una benzer bir takım bilgiler içermektedir (özellikle Augustus tarafından kurulan kolonilerin sıralandığı *R. Gest. div. Aug.* XXVIII. ve *periplus*'un V. maddeleri birbirleriyle paralel

Tapınağı'na adaması⁶⁰ örneğindeki gibi) tapınak sunusunda bulunmuşlardı⁶¹. Bu tabletler/levhalar daha sonradan, -muhtemelen- M.Ö. IV. yüzyılda özetlenerek Hellençe'ye çevrilmişler ve bu suretteki halleriyle günümüze ulaşabilmişlerdir⁶².

Hannon öncülüğünde düzenlenen bu keşif seferinin –öncelikli olarak- askeri, siyasi ya da dini açılardan bir amacı bulunmamaktaydı⁶³. Temel anlamda yeni pazar alanları arayışı odaklı ve bu arayış sürecinde keşfedilen bölgelerde yeni koloniler veya *emporion*'lar⁶⁴ kurularak Afrika kıyılarındaki Kartaca hâkimiyetinin güçlendirilmesini hedefleyen⁶⁵ ve de her şeyden önce sosyo-

bilgiler vermektedir). Öyle ki söz konusu vasiyetname ve Hannon'un keşif seferi raporu ulusal liderler tarafından yapılan-gerçekleştirilen işlerin genel bir dökümünü kapsamaları bakımından (kısmen de olsa) birbirleriyle keşimindedir. Ayrıca Augustus *Res Gestae*'in tunç levhalar halinde yazıya geçirilerek kendisine ait anıt mezar (Mausoleum Augusti) girişinin iki yanına da dikilmesini emretmiştir. Daha sonra da *Res Gestae* belgeleri kopyalanarak ve Hellençe'ye çevrilerek Küçük Asya sınırları içerisindeki Apollonia, Ankyra, Pergamon ve Pisidia Antiochiası gibi kentlerdeki imparator tapınaklarında (Σεβαστεῖον= Sebasteion) muhafaza altına alınmış ve halkın okuması amacıyla da sergilenmiştir. Augustus'un vasiyeti hakkında G. Suetonius Tranquillus'un aktarımı hakkında bk. Suet. *Aug.* 101; Augustus'un söz konusu vasiyetinin Hellence bir kopyasını içeren *Monumentum Ancyranum* hakkında bilgi için ayrıca bk. Dürüşken 2009, 7-13.

⁶⁰ M.S. III. yüzyıl ortalarında yaşadığı düşünülen Diogenes Laertios'un bildirimine göre (IX. 6) Ephesos'ta Herakleitos eserini/kitabını, ancak uzmanlar okuyabilsin ve halkın kolayca küçümseyebileceği bir kitap olmaması amacıyla, bazı kişiler için de özellikle anlaşılabilir bir dilde yazarak, Artemis Tapınağı'na adadı. Diogenes Laertios'un bu bildirimini dikkate alınacak olduğunda, Hannon ve keşif seferine ait kayıtların da Kartaca'nın elit- ticari (okuma yazma bilen tüccar) zümresine hitaben baş tanrı Ba'al-Hammon Tapınağı'nda muhafaza altında tutulmuş ve böylelikle sıradan halkın metne (kutsal bilgiye) erişimi sınırlandırılmak istenmiş olabilir. Bu amaca ek olarak söz konusu belgelerin devletin resmi arşivi niteliğinde Ba'al-Hammon tapınağında dokunulmaz kılınarak her türlü tahribat ve müdahaleden uzak tutulması ve kutsal bir metin olarak algılanarak korunması da amaçlanmış olabilir. Herakleitos hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Osborne 1997, 80-106; Russell 1945, 38-48.

⁶¹ Mommsen 1908, 152; Casson 19792, 63.

⁶² Wright 19514, 263; Tozer 1971, 104; Geus 1994, 98; Mund-Dopchie 2003, 49; Lipiński 2004, 436.

⁶³ Lipiński 2004, 436.

⁶⁴ Antikçağdaki en temel anlamıyla ἐμπόριον (= *emporion*, Lat.: *emporium*) ticari amaçla kurulmuş olan ve herşeyden önce mal (*emtia*) alım-satımı, değişimi, depolanması ya da nakledilmesi gibi amaçlara hizmet eden ekonomik yerleşimlere verilen terimsel adlandırmadır. Söz konusu yerleşimler genel olarak sahil kesimlerinde ya da gemi ulaşımının mümkün olduğu nehirlerin kıyılarında konumlandırılmakla birlikte kara ticaretinden çok deniz ticaretiyle uğraşan tüccar (*emporos*) kesimin yoğun olarak kullandığı alanlardı ve bu doğrultuda da liman-rihtim yapılarına sahip olurlardı. Buna ek olarak *emporion*'lar kimi zaman bağımsız ve tekil yerleşimler olarak (en önem arz edenleri Pithekoussai, Al Mina, Tartessos, Neapolis ve Naukratis örneğindeki gibi) karşımıza çıkarken kimi zaman da Atina, Korinthos ve Byzantion gibi ticaret hacmi yüksek kentlerin teritoryumlarındaki pazar alanları olarak anılmaktaydılar. Bazı durumlardaysa (örn: Mısır'da Nil Nehri deltasında kurulmuş olan İskenderiye kenti) *emporion* olarak kurulan yerleşim alanları zaman içerisinde gelişerek ve genişleyerek *polis* statüsüne sahip yerleşim alanlarına dönüşebilmekteydiler. Bu doğrultuda bir kentin ya da yerleşim biriminin *emporion* olarak adlandırılabilmesi için en önemli ekonomik kaynaklarının tarım, hayvancılık ve ormancılıktan ziyade ithalat ve ihracat faaliyetlerine odaklanması gerekiyordu. Ayrıca söz konusu alanlarda ikamet eden vatandaş topluluğunun büyük çoğunluğu da ticari faaliyetler kapsamında işveren, işçi, ara eleman (taşeron), nakliyeci, komisyoncu veya tefeci gibi meslek guruplarına mensup ticari bir zümre kimliğine sahip olmakla birlikte kentin vergi gelirlerinin büyük çoğunluğu da ulusal-uluslararası ticarettten kazanılan vergi gelirlerine dayanmaktaydı. Bütün bu özelliklerine ek olarak *Emporion* yerleşimleri çok uluslu bir sosyal yapıya sahip olmasından dolayı farklı tanrılara ait mabetlere, hukuki geleneklere ve toplumsal ritüellere de sahip olabilmekteydi. *Emporion* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hansen 1997, 83-100; Demetriou 2012, 24-63.

⁶⁵ Öngör 1954, 5; Bevan 1859, 8; Forbiger 1877, 66.

ticari perspektifli bir bakış açısıyla düzenlenmiş ticari-coğrafi bir seyahatti. Hannon bu sefer süresince bir kent kurucusu-koloni lideri (οἰκιστής/ κτίστης=*oikistes/ktistes*) kimliğiyle seferin yöneticiliğın yürütmekteydi. Sefere katılanların sosyal statüleri de büyük çoğunlukta siyasi-politik kaygılardan uzak sivil bir yapıya sahipti, zira metin içerisinde de askeri (örn: saldırı ya da savunma amaçlı askeri organizasyonlara dâhil), siyasi (örn: anlaşma ya da diplomatik görüşme odaklı elçilik görevleriyle gemide bulunan) ya da dini (örn: kehanet taşıyan ya da bir bayram kutlaması-kutsal yarışlara izleyici [*theoriai*] olarak giden ya da kamusal-özel dini misyonlarla görevli rahipler) amaçlarla yolculuğa katılmış seyahatçılara/gezginlere ilişkin herhangi bir terminolojik kullanım bulunmamaktadır. Seferin düzenleniş amacı aynı zamanda da ticari genişleme ve iktisadi açılım (ekspansiyon) odaklıydı ve bu doğrultuda keşfedilen yerlere yeni koloni kentler kurulması ve bu kentler vasıtasıyla da Kartaca'nın dış ticaret hacminin-hareketliliğinin canlandırılması hedeflenmekteydi⁶⁶.

Sefere katılanlar toplamda yak. 30.000 kişiye ulaşan erkek ve kadın Kartaca yurttaşydı ve bu kişiler kurulacak olan yeni koloni kentlere yerleştirilmek ve böylelikle de söz konusu kentlerdeki iş gücü potansiyelini sağlamak amacıyla gemilere bindirilmiş olmalıydılar⁶⁷. Sefere katılan toplam gemi sayısı ise altmış adet pentekontoros olarak verilmektedir⁶⁸. Metin içerisinde verilen gemi ve yolcu rakamları orantısal olarak (30.000 yolcu/60 *pentekontoros*) birbirine bölündüğündeyse gemi başına düşen yolcu sayısı kürek çeken 50 kişi de dâhil olmak üzere, 500 kişi olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu rakam tamamıyla abartılı bir aktarım olarak gözükmektedir, zira antikçağda bir *pentekontoros*'un yaklaşık olarak 500 kişilik bir yolcu taşıma kapasitesine sahip olması ve buna ek olarak da beş yüz kişinin erzağını taşıyabilmesi oldukça zorlama bir kabulü beraberinde getirmektedir. Diğer bir ihtimal ise, metnin Kartaca Dili'nden Hellençe'ye çevrilmesi sırasında yapılan bir transkripsiyon ya da tercüme hatası neticesinde söz konusu rakamın yanlış verilmiş olmasıdır. Söz konusu bu sebeplerden ötürü belirtilen rakamı daha düşük bir miktara indirgemek ve paralelinde keşif seferine dâhil olan toplam yolcu nüfusunu bu görüş doğrultusunda yorumlamak gerekmektedir⁶⁹. Buna ek olarak söz konusu gemiler savaş gemilerinden ziyade yük ve ticari taşımada kullanılan nakliye gemileriydiler ve nehirlerin içerisinde dahi

⁶⁶ Kingsley 2010, 232.

⁶⁷ Tozer 1971, 104.

⁶⁸ Πεντηκόντορος (= *pentekontoros*): M.Ö. XII. yüzyıldan M.Ö. V. yüzyılda τριήρης (= *trieres*) kullanımının yaygınlaşmasına kadar, özellikle Hellen ve Kartaca donanmaları tarafından sıklıkla kullanım görmüş olan elli kürekli savaş gemisidir. Bu gemilerinin sağ ve sol omurgalarında yirmi beşer kürekçi bulunmaktaydı ve toplamda elli kürekçinin gücüyle hareket ettirilmekteydiler, uzunlukları ise yaklaşık olarak 38 metreydi ve 12-14 metre arasındaki genişliğe sahiptiler. Bu gemiler otuz kürekli τριακόντορος (= *triakontoros*) adlı gemilerin geliştirilmesi ve hacminin büyütülmesi sonucunda inşa edilmiştir. *Pentekontoros*'ların kullanıma girmesiyle birlikte bir geminin seyri için uygun rüzgârların beklenmesine gerek kalmamış, buna ek bir avantaj olarak da kürek çeken mürettebatın arttırılmasıyla ters akıntılara karşı koyabilecek hıza ulaşılmıştır. M.Ö. XII. yüzyıl ve öncesinde *Pentekontoros*'un kullanımı hakkında bk. Hom. *Il. II.* 718-720; *XVI.* 168-170; *Od.* VIII. 34-36; 48; XIII. 20-22. Alalia Savaşı'nda Phokailılar tarafından Etrüsklere ve Kartacalılara karşı kullanım görmüş olması hakkında ayrıca bk. Hdt. I. 166. *Pentekontoros* hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Torr 1895, 21-22; Haas 1985, 35; Morrison – Coates 1987², 246; Starr 2000, 18-19; Casson 2002, 55-56; Gould 2011², 68.

⁶⁹ Örnek olarak Demerliac – Meirat 1983, 64-67; Hannon'un keşif seferi üzerine yaptığı çalışmada sefere iştirak eden yolcu sayısını abartılı bulmakta ve otuz bin yerine beş bin yolcu sayısını önermektedir. Daebritz de (1912, 2360) yolcu rakamlarındaki abartının tercüme esnasında bir sıfırın fazla yazılmış olabileceğinden kaynaklandığını belirterek sayının üç bin olarak algılanması gerektiğini belirtmektedir.

seyredebilecek yapıya (ince ve uzun gövdeli) sahip olmalıydılar. Zira söz konusu gemilerin savaş gemisi olarak yorumlanabilmesi için askeri herhangi bir terim bulunmadığı gibi, kadınların ve erzak maddelerinin de gemiye yüklenmiş olması bu gemilerin savaş gemisinden ziyade nakliye amacıyla kullanım gören gemiler olabileceği önerisini desteklemektedir⁷⁰.

Antikçağda ilerleyen yüzyıllarla birlikte Hannon'un söz konusu keşif seferi hakkında direk bilgi vermeye devam eden Pomponius Mela⁷¹ gibi coğrafya yazarları dışında⁷², Gaius Iulius Solinus⁷³ gibi dolaylı yoldan bilgi veren yazarlar da mevcuttur. Solinus eserinde M.Ö. II. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve coğrafya konusunda çalışmaları bulunan ancak kitap/kitapları günümüze ulaşamamış olan Lampsakos'lu Ksenophon'un aktarımıyla Hannon ve keşif seferi hakkında bilgilendirmelerde bulunur⁷⁴.

Solinus'un söz konusu anekdotuyla birlikte Hannon'un keşif seferi hakkındaki tarihsel aktarımlar yaklaşık on üç yüzyıl sürecek olan derin bir sessizlik süreci içine girmiştir. Bu uzun süreli bilgi yoksunluğu Rönesans Dönemi'yle birlikte son bulmuştur. Bu dönemle birlikte, yak. 1520'li yıllarda, Hannon ve keşif seferi hakkındaki çalışmalar öncelikli olarak dolaylı araştırmalar vasıtasıyla başlamıştır⁷⁵. Söz konusu bu çalışmalar Pomponius Mela ve Gaius Iulius Solinus'un eserlerinin edisyon-kritik ve tercüme çalışmalarını kapsayan, bu bağlamda Hannon ve de *Periplus*'una da kısaca değinen ve yüzeysel seviyedeki araştırmalardan daha da ileriye gidemeyen bir niteliğe sahiptir⁷⁶. İlerleyen yüzyıllarla birlikte araştırmalar hız kazanmıştır ve konu hakkında bir mihenk taşı niteliğindeki ilk çalışma 1533 yılında Basel'de, Çek asıllı ünlü bilim adamı Sigismundus Gelenius tarafından gerçekleştirilmiştir⁷⁷. Kendisi *Periplus of the Erythraean Sea = Erythre Denizi'nin (Kızıl Deniz) Keşif Seferi* başlıklı edisyon-çeviri çalışmasının sonuna *appendix* (ek) olarak Hannon'un *periplus*'unu da dâhil etmiştir⁷⁸. Bu çalışmasının içeriğini sağlayan metne de Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi vasıtasıyla Basel'de ulaştığı *Codex Palatinus Graecus 398* (bk. Fig. 2) olarak isimlendirilen el yazması vasıtasıyla ulaşmıştır⁷⁹. Gelenius'un bu eserini yayınlamasının üzerinden henüz çok da zaman geçmemişken, 1550 yılında, Hannon ve *periplus*'u İtalyan filolog Giambattista Ramusio tarafından (Gelenius'un metni temel alınarak) İtalyanca'ya çevrilip yorumlanmış ve Venedik'te de yayınlanmıştır⁸⁰. Ramusio'nun söz konusu eseri kendisinin Afrika kıyıları boyunca yapmış olduğu seyahatleri içeren bir rapordur ve

⁷⁰ Lipiński 2004, 444.

⁷¹ M.S. 45 yılında öldüğü bilinen ve ölümünden iki yıl önce tamamlamış olduğu *De Chorographia sive de Situ Orbis = Ülkelerin Tasvirleri ya da Dünyanın Konumu Üzerine* isimli eseriyle tanınan Mela, coğrafya üzerine Latince bir eser kaleme alan en erken Latin yazardır. Hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Howatson 2013, 767.

⁷² Mela. III. 90.

⁷³ Latin yazarı, büyük olasılıkla M.S. 200 civarında *Collectanea Rerum Memorabilium – Anılmaya Değer Şeylerin Derlemesi* adlı yapıtını yazdı. Kendisi bazen *Polyhistor* cognomen'ıyla de anılır. *Mediterranum Maris*, günümüzdeki Akdeniz için kullanılan Latince terimin yaratıcısı da kendisidir. Hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Howatson 2013, 872-873.

⁷⁴ Solin. LVII.

⁷⁵ Mund-Dopchie 2003, 50.

⁷⁶ Bahsi geçen çalışmalar ve künyeleri hakkında bk. Mund-Dopchie 2003, 50 dn. 8.

⁷⁷ Gelenius 1533; Watkins 1800, 603; Mund-Dopchie 1994, 111.

⁷⁸ Schoff 2014, 7.

⁷⁹ Lipiński 2004, 435.

⁸⁰ Ramusio 1550, 121-124.

Hannon'un *Periplus'u* da kendi seyahatiyle bağlantılı bir örgü içerisinde çalışmasına dâhil edilmiştir. Metnin İtalyanca'ya çevrilmesinin altı yıl sonrasında, 1556 yılında, Hannon ve *periplus'u* Fransız dilbilimci Jean Temporal tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır⁸¹.

17. yüzyıldaki ilk çalışma ise İngiliz filolog Samuel Purchas tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisi 1625 yılında metni (yorumuyla birlikte) İngilizce'ye çevirerek yayınlamıştır⁸². Yeniçağın ünlü bilim insanlarından biri olan Isaac Vossius ise 17. yüzyıldaki çalışmalar açısından oldukça önemli diğer bir isimdir⁸³. Vossius, *Observationes ad Pomponium Melam de Situ Orbis = Pomponius Mela'nın Dünyanın Konumu İsimli Eserine Yönelik Gözlemler* başlıklı çalışmasında Mela'nın Hannon hakkında vermiş olduğu anekdotlardan yola çıkarak Hannon ve *Periplus'u* hakkında önemli birtakım gözlem ve değerlendirmelerde bulunmuştur⁸⁴. Abrahamus Berkelius da 1674 yılında bir sonraki çalışmanın altına imza atan araştırmacı olmuştur. Kendisi Stephanus Byzantinus'un edisyonunu yaptığı çalışmasında Hannon ve *periplus'unun* Hellence-Latince çevirisini kullanmıştır⁸⁵. Onun eserinde kullanmış olduğu bu çeviri İsviçre'li bibliyografi yazarı ve aynı zamanda da bir doğa tarihçisi olan Conradus Gesnerus tarafından tercüme edilen ve onun kuzeni Andreas Gesnerus tarafından da yorumlanarak 1559 yılında Zürih'te yayınlanan Latince edisyon ile aynıdır⁸⁶. Hannon ve *periplus'unu* konu edinen 17. yüzyıldaki son edisyon çalışmasıysa 1698 yılında John Hudson tarafından gerçekleştirilmiştir. Hudson'un Oxford'ta yayınlamış olduğu *Geographiae Veteris Scriptores Graeci Minores = Tarihi Coğrafyanın Gözardı Edilmiş* (Arka Planda Kalmış) *Grekl Yazarları* başlıklı eseri kapsamında *periplus'un* Hellence-Latince edisyonu da yayınlanmıştır⁸⁷. 18. yüzyılla birlikteyse Hannon'un keşif seferini konu alan çalışmalar giderek hız kazanmış ve bu yolculuk üzerine birçok bilim adamı tarafından çeşitli tezler öne sürülmüştür. Sonuç olarak, toplamda 650 kelimedenden daha da uzun bir kayda sahip olmayan bu yolculuk raporu, yüzyıllar boyunca binlerce yorum, açıklama ve de bilimsel tartışma neticesinde kaleme alınan yüzlerce makale ve bir düzineyi aşkın monografik eseri de beraberinde getirmiştir⁸⁸.

Gelenius vasıtasıyla tarihsel kayıtlarda yeniden anılmaya ve bilimsel çalışmalara konu olmaya başlayan Hannon ve *periplus'unu* içeren metinler antikçağdan ortaçağa kadar varlığına dair izleri sürdürülebilmiş ve akabinde de klasik filologlar ve modern coğrafya-tarih araştırmacıları tarafından belirli aralıklarla kopyalanmak suretiyle (Hellence-Latince edisyonları temel alınarak) günümüze ulaşabilmiştir. Papirüslere kaydedilmiş el yazmaları formunda keşfedilen bu *periplus* belgelerinin tarihsel süreçte geçirdiği yolculuksa tam olarak bilinmemekle birlikte hakkında çeşitli görüş ve yorumlar ileri sürülebilmektedir. Söz konusu bu yorum ve görüşler ışığında, *periplus* belgeleri öncelikle Kartaca tapınak arşivlerinden Roma İmparatorluğu kütüphanelerine ve oradan da (Batı Roma'nın yıkılmasıyla birlikte) Doğu Roma İmparatorluğu kütüphanelerine nakledilmiştir. Daha sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun köklü arşivlerine sahip kentlerin

⁸¹ Temporal 1556.

⁸² Purchas 1625.

⁸³ 1618-1689 yılları arasında yaşamış olan Hollanda asıllı ünlü bir klasik filolog ve de coğrafya bilimcisi. Kendisi antik kaynaklarda geçen coğrafi metinler üzerine yorum ve analiz çalışmalarında bulunmuş ve söz konusu çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Vossius hakkında daha detaylı bilgi için bk. Seccombe 1900, 392-396.

⁸⁴ Vossius 1658, 302.

⁸⁵ Berkelius 1674, 66-98.

⁸⁶ Mund-Dopchie 2003, 51.

⁸⁷ Hudson 1698, 1-6.

⁸⁸ Casson 1979², 83.

birinden -muhtemelen Konstantinopolis'ten- 1453 yılında imparatorluğun yıkılışının hemen ardından, XV. yüzyıl Kardinalleri tarafından Batı Avrupa kütüphanelerine götürülmüştür⁸⁹. Böylelikle Avrupa kütüphaneleri aracılığıyla Ortaçağ bilim merkezlerine ve tapınak arşivlerine ulaştırılabilen *periplus* belgeleri açısından en önemli iki el yazması da metnin çevirisi ve de yorumlanması açısından günümüze değerli kaynak olarak kullanılagelmiştir. Bunlardan ilki ve en bilineni *Codex Palatinus Graecus* başlığıyla Universitätsbibliothek Heidelberg arşivinde 398 numaralı kayda sahip olan el yazmasıdır ve M.S. IX. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir⁹⁰. İkinci ve diğer bir el yazması da *Codex Palatinus Graecus*'un XIV. yüzyılda oluşturulmuş olan kopyasıdır⁹¹. Bu kopyanın nüshaları da Avrupa'daki farklı kütüphanelerde ve de manastır arşivlerinde bulunmaktadır. Bu nüshaların en önemlisi ve diğer iki kopyasının içerik olarak temel alındığı forma sahip olan el yazması Yunanistan'da bulunan Athos Dağı'ndaki Vatopedi Manastırı Arşivi'nde (655 arşiv kayıt numarası ile) korunmaktadır. Diğer ikisi de Londra'daki *British Library*'de (19391 arşiv kayıt numarası ile) ve Paris'teki *Bibliothèque Nationale de France*'da (suppl. grec. 443A arşiv kayıt numarası ile) muhafaza altına alınmıştır. Ancak söz konusu bu XIV. yüzyıl kopyası Hannon ve *periplus*'una ait edisyon-çeviri çalışmalarında X. yüzyıla ait el yazmasına nazaran daha az tercih edilmiş ve kullanım görmüştür. Yapılan edisyon-kritik çalışmaları genellikle Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi arşivindeki (günümüzde de dijital ortama da aktarılmış olan) el yazmasından okunarak gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak antikçağdan günümüze kadar oldukça uzun ve de dolaylı yollardan ulaşabilmiş bu seyir kaydı güvenilirliği ve içerisindeki bilgilerin geçerliliği bakımından oldukça detaylı ve kapsayıcı tartışmaları beraberinde getirmiştir⁹². Bu tartışmalar yaklaşık 2500 yıl boyunca metnin geçirmiş olduğu tercüme aşamaları ve kopyalanma süreçleri göz önüne alınacak olduğunda, anlayışla karşılanabilir bir güven eksikliğini de beraberinde getirmektedir⁹³. Ancak bu çelişkiler ve de hatalar metnin aynı bölgeyle ilgili ve yaklaşık aynı zaman dilimlerinde eserler kaleme almış olan antikçağ yazarlarının konuyla ilgili (birincil önem taşıyan) görüşlerine başvurularak büyük ölçüde giderilmiştir ve metin hakkındaki bu güven eksikliği asgari seviyeye indirgenmiştir. Buna ek olarak Rönesans'tan günümüze Hannon ve keşif seferi tutanakları hakkında yapılan edisyon-kritik çalışmaları neticesinde de metinde hatalı ya da konu dışı bulunan kısımlar metinden

⁸⁹ Hair 1987, 44; Mund-Dopchie 2003, 49 dn. 2.

⁹⁰ Blomqvist 1979, 57; Bianchetti 1999, 420.

⁹¹ Söz konusu bu nüshanın yalnızca bir bölümü Hannon ve *periplus*'una yönelik oluşturulmuş olan kayıtları içermektedir. El yazmasının içeriği hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Gutschmidt 1891, 232-237.

⁹² Hannon ve *Periplus*'unun içeriğindeki verilerin geçerliliği ve doğruluğu konusundaki tartışma ve görüşler hakkında bk. Blomqvist 1979, 8-14.

⁹³ Kartaca'nın yönetim biçimi, kent kurumları, dini, edebi yazın geleneği ve sosyo-kültürel yapısı hakkındaki bilgilerimiz genel olarak Hellen ve Latin yazarlarının eserlerinde sunulmuş olan verilerden kaynaklanmaktadır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken ve oldukça önemli bir hususu belirten nokta şudur ki, Latin ve Hellen yazarları Kartaca gibi köklü bir medeniyet hakkında detaylı ve geneli kapsayıcı bilgilere sahip değillerdi. Buna ek olarak, kendi dönemlerinin siyasi konjonktürleri içinde taraflı bir bakış açısıyla eserlerini yazmış olmaları da dikkate değer diğer bir varsayımdır. Bundan dolayı Hellen ve Latin kaynaklarında Kartaca ve hinterlandındaki Afrika toprakları hakkında bilgi aktarımı yapılırken bazı kasıtlı-kasıtsız hatalar yapılmış olabilir. Ayrıca, antikçağ boyunca Kartaca tarihi hakkında bilgi verilmesi söz konusu olduğunda da genel eğilim birincil olarak (Kartaca Dili'nde yazılmış olan kaynakların azlığı ya da mevcut olanların okunup anlaşılması sebebiyle) Hellen ve Latin yazarlarının kullanılması üzerinedir. Kaynak analizi hakkında ayrıca bk. Salama 1981, 513; Steinby 2014, 5.

çıkartılmış ve eksik kısımlar da diğer el yazmalarıyla mukayese edilerek tamamlanmıştır⁹⁴. Söz konusu bütün bu çalışmalar neticesinde de günümüz coğrafi keşifler tarihine ışık tutan ve aynı zamanda da antikçağda edebi bir yazım tarzı haline gelen *periplus* yazım geleneği konusunda oldukça önemli niteliğe sahip bir seyrüsefer arşivi günümüz bilim dünyasının ve konuyla ilgili çalışmalar yürüten bütün araştırmacıların kullanımına kazandırılmıştır. Hannon ve *periplus*'u bu yönüyle disiplinlerarası çalışmalar açısından da oldukça önemli bir belge niteliğine sahiptir⁹⁵. Söz konusu bütün bu özellikleriyle Hannon ve *periplus*'u Kartaca ve onun Batı Akdeniz ekspansiyonunu ele alıyor olmasıyla mikro-bölgesel bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan Afrika Kıtası'nın Atlas Okyanusu boyunca uzanan kuzey-batı sahilleri hattında sıralanan tarihteki ve günümüzdeki birçok ülkenin tarihine, coğrafyasına, etnolojisine, flora-fauna yapısına ve kültürüne ışık tutması nedeniyle de makro-bölgesel bir çalışma alanını mercek altına almaktadır. Bunlara ek olarak Hannon ve keşif seferi, denizcilik tarihi açısından ileride yapılacak yeni çalışmalara farklı bir bakış açısı kazandırmakta ve denizcilikte başarı göstermiş ulus-devletlerin başarılarının yalnızca ticari, askeri ve siyasi alanlarla sınırlanmadığını, denizcilik perspektifinde edebi alanlarda da önemli çalışmalar gerçekleştirdiklerini göstermektedir⁹⁶.

⁹⁴ 1533 yılında Gelenius tarafından başlatılan ilk metin analizi çalışmalarından yalnızca 1950'li yılların ortalarına kadar Hannon'un *periplus* metnine ilişkin yüzü aşkın edisyon-kritik ve çeviri-yorum çalışması gerçekleştirilmiştir. Metin üzerindeki söz konusu bu çalışmalara ilişkin bibliyografya derlemesi hakkında bk. Diller 1952, 48-101.

⁹⁵ *Periplus* hakkındaki çalışmalar ve araştırmalar yalnızca coğrafya-edebiyat tarihi gibi konuyla çok yakından ilgili temel çalışma disiplinlerinin dışında etnoloji, astronomi, botanik ve zooloji gibi farklı bilimsel disiplinleri de bünyesinde bir araya getirmiştir. Bu açıklamaya zooloji alanından örnek vermek mümkündür. Zooloji tarihi inceleme altına alındığında, 1847 yılında Amerikan doğa bilimcisi Thomas S. Savage *periplus*'un çevirisini okuduktan sonra Batı Afrika'da keşfetmiş olduğu yeni bir antropoit (insansı-insana benzeyen hayvan, genelde maymun familyasını tanımlamak için kullanılan bir üst cins tanımlamasıdır) türünü isimlendirmek için *periplus*'un on sekizinci paragrafında geçen *gorilla* terimini kullanmıştır. Kendisi tarafından ilk defa kullanılan bu terim de Zooloji terminolojisindeki karşılığına Hannon'un *periplus*'u vasıtasıyla kavuşmuş ve insana oldukça benzeyen, oldukça tüylü ve vahşi bir hayvan türü olan Goril bu terimle anılır olmuştur. Konu hakkında ayrıca bk. Savage 1847, 417-426; Blomqvist 1979, 5 dn. 2. Gorilla olarak tanımlanan hayvanların bölgede sıklıkla yaşadığı bilinen Şempanze ya da Babun olabileceği konusundaki tartışma hakkında ayrıca bk. Cavendish 2005, 330.

⁹⁶ A. T. Mahan da denizciliğin tarihsel gelişimi ve deniz gücünün tarih üzerine etkisi hususunda bilgi verdiği eserinde benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Mahan'a (2011, 31) göre; "deniz gücünün tarihi hiçbir şekilde sadece ülkeler arasındaki çekişmelerin, rekabetlerin, savaşta doruğuna çıkan şiddetin anlatılması değildir. Deniz ticaretinin ülkelerin zenginliği ve kuvveti üzerine olan büyük etkisi, onun büyümesini ve başarısını etkileyen doğru prensiplerin belirlenmesinden çok daha önce fark edilmişti". Mahan'ın deniz gücünün ana unsurları hakkındaki açıklamaları için ayrıca bk. Mahan 2013, 37-62.

Kartacılıların Kralı⁹⁷ Hannon'un⁹⁸**Herakles Sütunları'nın Ötesindeki Libya Topraklarının Bölümlerine İlişkin Keşif Seferi Raporu**

... ve de (Hannon) buralar keşfedildikten sonra bu keşif seferi raporunu Kronos Tapınağı'nda⁹⁹ adak olarak sundu.

- I. Kartacılılar Hannon'un Herakles Sütunları'nın ötesine yelken açmasına ve de Libya-Fenike kentlerini¹⁰⁰ kurmasına karar verdiler. Hannon da altmış adet *pentekontoros*'u (elli kürekli gemi) yaklaşık olarak otuz bin erkek ve kadınla doldurarak ve de gerekli olan erzakla birlikte diğer ihtiyaçları da temin ederek denize açıldı.
- II. Böylece denize açıldıktan sonra Herakles Sütunları'nı¹⁰¹ arkamızda bırakarak iki günlük bir zaman dilimi daha denizde yol almamızın ardından ilk kenti kurduk,

⁹⁷ Burada kral olarak kullanılan βασιλεύς kelimesi, metnin Kartaca Dili'nden Hellençe'ye çevrildiği göz önüne alındığında, kral anlamından çok Kartaca yönetim mekanizmasının başında bulunan Sufes olarak algılanmalıdır. Bu nedenden dolayı "*Kartacaların Kralı Hannon*" yerine "*Kartacaların Sufes'i Hannon*" daha uygun bir çeviri olacaktır. Ancak burada metnin Hellençe aslına sadık kalınarak kral çevirisi kullanılmaktadır. Sufes hakkında ayrıca bk. dn. 43. Plinius ise Hannon'u kendi eserinde (*nat.* VI. 200) "... Hanno Poenorum imperator = *Kartacılıların* (Pönler) *İmparatoru Hanno*" olarak zikretmektedir. Söz konusu bu tanımlama Romalıların İmparatorluk Dönemi'nde Kartacılılar ve yönetim mekanizmaları hakkındaki bilgilerinin - yüzeysel- derecedeki yansımından ibarettir ve bu suretle de Hellençe çevirisindeki βασιλεύς kelimesi Latince'ye aktarılarak imparator olarak verilmiştir.

⁹⁸ Hannon (Hel: Ἅννων; Lat: Hanno) Kartacılılar tarafından sıklıkla kullanılan bir isimdir (bk. Hoyos 2010, 245) ve Kartaca tarihsel kayıtlarında Hannon isimli birçok generale, amirale ve de Kartaca tarihine yön veren siyasi kişiliklere ait aktarımlar bulunmaktadır. Öyle ki M.Ö. 254-184 yılları arasında yaşamış olan Romalı ünlü komedyacı Titus Maccius Plautus'un Poenulus (*Küçük Kartacalı*) isimli eserinde de Kartacalı başkahramanın ismi Hanno olarak verilmektedir (bk. Plaut. *Poen.* I-X). Buna ek olarak, Roma ve Hellen isim kurmalarından farklı olarak Kartacılılar yalnızca bir isme sahip olurlardı ve onların bu isimleri genellikle Kartaca ve Fenike Pantheon'undan seçilmiş Baal, Astarte, Melqart gibi baş tanrı ve tanrıçaların isimlerine benzer (*theophorik*) isimlerdi. Ancak Kartacılıların isimlerine yönelik aktarımlar da –tıpkı her konuda olduğu gibi- Hellen ve Roma kökenli yazarların eserlerinden kaynaklandığı için bu isimler yazarların kendi dillerine uyarladıkları yazılışları ya da kısaltmaları şeklinde günümüze ulaşabilmiştir. Örneğin tarihsel kayıtlarda *Hamilcar* olarak anılan ismin Kartaca Dili'ndeki karşılığı *Habdmilqart/Abdmilqart*'tır ve bu isim "*Melkart'ın Hizmetine Adanmış*" anlamına gelmektedir. Aynı şekilde *Bomilcar* da *Bodmilqart* olarak "*Melkart'ın Emrindeki*" anlamını vermektedir. Diğer bir örnek olarak Himilco ise *Himilqart* formuyla "*Melkart'ın kardeşi*" anlamını vermektedir. Hanno ise Hanniba[a]l (*Baal beni esirgesin*), Zakarba[a]l (*Baal beni hatırlasın*), Maharba[a]l (*Baal! Yetiş!*) isimleri örneğinde olduğu gibi Hannonba[a]l olarak isimlendirilmekte ve bu formuyla "*Onu [Baal'i] onurlandır!*" anlamını karşılıyor olmalıdır. Konu hakkında ayrıca bk. Hoyos 2010, 23-24.

⁹⁹ Kronos tapınağı olarak belirtilen alan Kartaca kentinin baş tanrısı Ba'al Hammon'un tapınağı olarak algılanmalıdır. Konu hakkında ayrıca bk. dn. 57.

¹⁰⁰ Libya antikçağda Hellenlerin Afrika kıtasını belirtmek istedikleri zaman kullandıkları coğrafi bir tanımlamadır ve bu suretle metnin Kartaca Dili'nden Hellençe'ye çevirisi sırasında Kartacılıların Afrika kıtası kıyılarında kurdukları kentler Λιβυφοινίκων=Libya-Fenike kentleri olarak adlandırılmıştır.

¹⁰¹ Metinde Herakles Sütunları (αἱ Ἡράκλειοι στῆλαι) olarak adlandırılan alan Akdeniz ile Atlas Okyanusu'nu birbirine bağlayan, Avrupa ile Afrika kıtalarını da ayıran ve günümüzde de Cebelitarık Boğazı olarak adlandırılan kıstaktır. Metin içerisinde Kartaca'dan Herakles Sütunları'na kadar olan yolculuk ve ilerleyiş süreci hakkında herhangi bir bilgi verilmeden direk Herakles Sütunları'nın geride bırakılmasından sonraki sürece odaklanılmasının asıl sebebi söz konusu coğrafyanın Kartacılılar için tamamiyle bilindik bir coğrafya olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bu doğrultuda Kartaca'dan denize açılarak Herakles Sütunları'na

bu kenti de Thymiaterion¹⁰² olarak adlandırdık. Kentin aşağıdaysa geniş bir ova uzanıyordu.

- III. Daha sonra batıya doğru yelken açarak, ağaçlarla kaplı sarp bir Libya burnu olan Soloi'a¹⁰³ ulaştık.
- IV. Burada Poseidon'un bir tapınağını inşa etmemizin ardından¹⁰⁴, denizden çok da uzak olmayan, yoğun ve uzun sazlıklarla kaplı bir lagüne varıncaya kadar doğru istikameti yönünde yarım gün boyunca keşif seferini sürdürdük. Filler ve de burada otlamakta olan çeşitli cinsten pek çok vahşi hayvan bu lagünün başında toplanmıştı.
- V. Hemen hemen bir gün süren bir deniz yolculuğu yaparak lagünü geride bıraktıktan sonra deniz kıyısındaki Karikon Teikhos kentini, ayrıca da Gytte, Akra, Melitta ve Arambys olarak adlandırılan kentleri kurduk.

ulaşılmasına kadarki süreçte kayda değer herhangi bir bilgiye ya da yeni bir veri olarak nitelendirilebilecek bir bulguya ulaşılamamış bu suretle de bu süreç kayıt dışı bırakılmış olabilir.

¹⁰² Metin içerisinde anılan ve kolonileştirilen ya da yeniden kurulan kentlerin (söz konusu yerleşim birimlerinin kent statüsüne sahip olup olamayacağı tartışmaya açık bir konudur, bu sebeple bu yerleşimleri kent kimliğinden daha küçük ölçekte tasarlanmış ve öncelikli olarak ticari amaçla kurulmuş *emporion*'lar olarak algılamak daha uygun olacaktır) toplam sayısı yedidir. Muller's'un edisyonu ve yorumu temel alınacak olduğunda bu kentler sırasıyla Θυματήριον (Fas'ın başkaneti Rabat'ın 40 km. kuzeyindeki Mehdiya isimli liman kentine karşılık geldiği düşünülmektedir), Καρικόν τε τεῖχος (Agauz), Γύττη (Mogador), Ἄκρα (Agadir), Μέλιττα, Ἄραμβυς ve Κέρνη (Herne Adası) olarak verilmektedir. Seferin temel amacının Kartaca için yeni ticaret sahaları ve pazar alanları keşfedilmesi-oluşturulması olduğu dikkate alındığında, sefere katılanlardan belirli oranlardaki kadın ve erkek nüfusun yeni kurulan bu kentlerde iskân ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Kartaca tarafından Libya kıyılarında kurulan koloni kentlerinin öncelikli amaçlarının ticaret ve mal nakliyesi olduğu hususundaki görüş hakkında bk. ve krş. Eichel – Todd 1976, 238. Buna ek olarak yeni kurulan kentlerin birbirleri arasında *synoikismos* yapmış olabilecekleri de uzak bir ihtimal olarak görülmemektedir. Metinde geçen kentlerin günümüzdeki coğrafi karşılıkları Rönesans Dönemi'nden itibaren kentlerin lokalizasyonu konusunda kapsamlı çalışmalar yürütülmüş olmasına rağmen net bir biçimde saptanamamakla birlikte yalnızca kentlerin mevcut iskân alanları hususunda birtakım öneriler ileri sürülmüştür. Ancak fikir birliği içinde kalınan tek kanı Kerne Adası'nda kurulan kent haricindeki bütün kentlerin günümüzdeki Fas sahilleri üzerinde kurulmuş olmalarıdır. Kentlerin lokalizasyonlarının değerlendirilmesi konusundaki tartışma ve görüşler için ayrıca bk. Bell 1836, 413; Mund-Dopchie 1994, 115-116; Culican 2003⁵, 543-546; Schoff 2014, 5-6.

¹⁰³ Metinde Soloi olarak adlandırılan burun günümüzdeki Fas sahilleri üzerinde bulunan Spartel Burnu (Kaplan 2012, 25) ya da (birçok araştırmacı tarafından da kabul gören, örn. Schoff 2014, 7 *et al.*) daha güneyindeki Cantin (Meddouza) Burnu ile özdeşleştirilmektedir.

¹⁰⁴ Hellen ve Romalı yazarlar genellikle Kartaca Dini ile ilgili aktarımlarda bulunurlarken Kartaca Tanrı ve Tanrıça'larına ait isimleri ya da betimlemeleri kullanmaktan kaçınıyorlardı ve bu tanrıları kendi pantheon'larındaki tanrılarla özdeşleştirerek farklı isimlerle anıyorlardı. Bu ifadeye örnek olarak Melkart ile Herakles, Tanit ileyse Hellen Pantheonu'ndaki Hera ve Roma Pantheonu'ndaki Iuno'nun eşleştirilmesi gösterilebilir. Bu doğrultuda metinde Poseidon olarak belirtilen tanrı da günümüzde net olarak bilinmeyen (Ba'al Sapon?) bir Fenike-Kartaca deniz tanrısının Hellence karşılığı olarak algılanmalıdır. Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir önemli husus da Kartacalılar açısından yeterince tanınmayan bir coğrafya olan Afrika'nın kuzeybatı kıyılarına doğru deniz yolculuğuna başlanmadan önce deniz tanrısı adına tapınak inşa edilmesinin ve adakta bulunulmasının beklenmedik bir olgu olmadığıdır. Konu hakkında ayrıca bk. Lurker 1987, 28; Hoyos 2010, 94-100.

- VI. Buradan yelken açınca da büyük bir nehir olan ve de Libya topraklarından denize dökülen Liksos Irmağı'na¹⁰⁵ ulaştık. Bu nehrin kıyılarında Liksitai olarak bilinen göçmen insanlar sürülerini otlatıyorlardı, onlarla dost olana kadar belirli bir süre onların yanında kaldık.
- VII. Bu toprakların iç kesimlerindeyse misafir sevmez Aithioplialılar ikamet etmekteydiler, büyük dağlarla bölünmüş olan topraklarındaysa vahşi hayvanlar yaşamaktaydı. Liksos Irmağı'nın da bu dağlardan aktığı söylenmektedir. Bu dağların eteklerindeyse ilginç görünümlü insanlar olan *Troglodytai*¹⁰⁶ (mağara insanları) yaşamaktaydılar. Liksitai halkı onların atlardan bile daha hızlı koştuklarını beyan etmekteydi.
- VIII. Onlardan (Liksitai halkından) tercümanlar alarak çorak kıyı boyunca güney istikametinde iki günlük bir sefer yaptık. Oradan da tekrar bir kişinin bir gün boyunca alabileceği yol kadar doğu istikametinde sefere devam ettik. Vardığımız yerdeki bir körfezin ucunda çevresi toplam beş stadia genişliğinde olan küçük bir ada keşfettik. Bu adayı bir kent haline getirerek Kerne¹⁰⁷ olarak isimlendirdik. Bu adanın deniz yolculuğu bakımından Kartaca'nın tam hizasında (aynı paralelde) uzandığı hükmüne vardık. Öyle ki Kartaca'dan Herakles Sütunları'na ve Herakles

¹⁰⁵ Metin içerisinde ποταμὸς Λίξος olarak anılan nehir günümüzde Fas'ın orta kesiminde yükselen Yukarı Atlas Dağları'nın doruklarından doğan ve yine Fas sahillerinden (Kanarya Adaları karşısından) Atlas Okyanusu'na dökülen Draa Nehri'ne karşılık gelmektedir. Söz konusu nehir aynı zamanda *Dra* ya da *Draâ* olarak da telaffuz edilmektedir ve tarihsel kayıtlarda *Darha* ve *Dara* Nehri olarak da anılmaktadır. Bu nehrin diğer bir özelliği de yaklaşık 1,100 kilometrelik (680 deniz mili) uzunluğuyla Fas sınırları içerisinde akan nehirlerin en uzunudur. Bu açıklamaya ek olarak metin içinde ἄνθρωποι Λιξίται olarak adlandırılan insan topluluğunun da söz konusu nehrin havzasında ya da denize döküldüğü delta civarında ikamet eden otokton kavimlerin bir uzantısı olduğu düşünülmektedir. Nehrin lokalizasyonu hakkında ayrıca bk. Schoff 2014, 5.

¹⁰⁶ τρογλοδύται kelimesinin etimolojisi net bir biçimde açıklanamamakla birlikte “τρώγλη=mağara ve δύναι (δύω fiilinin infinitive active aorist formu) = giriş yapmak, içeri dalmak” kelimelerinden oluşan bir isim-fiil kurması olduğu kabul edilmektedir. Bu suretle nominative casusta da τρογλοδύτης olarak verilmekte ve Türkçe karşılığını da “Mağaraya girmiş, mağaraya düşmüş, mağara insanı” olarak çevrilmektedir. Bu bilgiler ışığında antikçağ boyunca birçok kavim ve klanın mağaraları ikametgâh olarak (Karain Mağarası'nın Paleolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne kadar ca. 500.000 yıl boyunca aralıksız olarak kullanım görmüş olması örneğindeki gibi) kullandıkları göz önüne alındığında, Hannon'un karşılaştığı bu insan topluluğunun da bölgedeki mağaralarda yaşayan otokton kavimlere mensup bir grup insan olduğu düşünülmektedir. Herodotos da eserinde (IV. 183) *troglodytai* hakkında bilgilendirmede bulunurken “οἱ γὰρ τρογλοδύται Αἰθίοπες πόδας τάχιστοι ἀνθρώπων πάντων εἰσὶ τῶν ἡμεῖς πέρι λόγους ἀποφερομένους ἀκούομεν = *Zira Aithioplialı Troglodytes'ler haklarında bize anlatılan hikâyeleri işittiğimiz kadarıyla diğer bütün insanlar arasında en hızlı koşanlardır*” tanımlamasını kullanır ve onun bu ifadesi Hannon'un aktarımıyla benzerlik taşır niteliktedir. Bu aktarıma ek olarak Aristoteles de (*hist. an.* 597A. 9) *Troglodytai* hakkında bilgilendirmelerde bulunur ve onların farklı coğrafyalarda da (Nil Nehri havzası örneğini kullanarak) aynı isimle anıldığını bildirir. Haklarındaki genel tanımlamaysa bu insanların Afrika'daki Etiyopya topraklarında yaşayan göçebe kavimler oldukları ve oldukça savaşçı bir yapıda olup savaşçılarken silah olarak yalnızca sapan ve taş kullandıkları ve de farklı ulusların ordularında paralı asker olarak savaşmış oldukları yönündedir. *Troglodytai* hakkında ayrıca bk. Morgan 1989, 534; Higgins 2014, 543-544.

¹⁰⁷ Metinde νῆσος Κέρνη olarak adlandırılan ada günümüzde Herne Adası ile özdeşleştirilmektedir. Ada konumu bakımından Fas sınırları içerisindeki Rio de Oro bölgesinin yakınında ve Yengeç Dönencesi'nin de hemen kuzeyinde yer almaktadır. Konu hakkında ayrıca bk. Casson 1991, 121-122; Schoff 2014, 5.

Sütunları'ndan da Kerne'ye olan deniz yolculuğu güzergâhı da aynıdır (benzerdir).

- IX. Buradan da geniş bir nehir boyunca ilerleyerek Khretes adında bir göle ulaştık. Bu gölün içerisinde Kerne Adası'ndan daha büyük olan üç tane ada vardı. Buradan (adalardan) itibaren bir günlük bir deniz seferi yaptıktan sonra yolculuğu sona erdirerek gölün diğer ucuna ulaştık. Bu gölün üzerinde hayvan postuna bürünmüş olan yaban insanlarla dolu yüksek dağlar uzanmaktaydı, onlar taşlar atmak suretiyle bizleri kendilerinden uzak tuttular, karaya ayak basmamızı da engellediler.
- X. Oradan da yelken açarak timsahlarla ve de su aygırlarıyla dolu büyük ve geniş başka bir nehre ulaştık. Buradan da tekrar geriye dönerek Kerne'ye vardık.
- XI. Oradan da güneye doğru kıyıyı takip ederek on iki gün süresince denizde yol aldık, (geçmiş olduğumuz) bu kıyılarda Aithiopia'lılar ikamet etmekteydiler ve hem bizden kaçıyorlar hem de sabit bir yerde durmuyorlardı. Onlar beraberimizdeki Liksitai halkı için bile anlaşılmasız olan şeyler (farklı bir dilde) konuşuyorlardı.
- XII. Sonuncu gündeysen sık ağaçlarla kaplı büyük dağların yakınında demirledik. Bu dağdaki ağaçların kütükleri güzel kokuluydu ve farklı farklıydı.
- XIII. Bu dağların etrafında iki gün boyunca yol aldıktan sonra karaya doğru olan tarafında bir ovanın uzandığı uçsuz bucaksız bir körfeze vardık. Geceleyin buralarda belirli mesafelerle her yerde ortaya çıkan ve kâh daha büyük kâh da daha küçük ateşler gördük.
- XIV. Oradan su aldıktan sonra büyük bir körfeze varıncaya kadar sahilin önündeki hat boyunca beş günlük yol aldık, tercümanlar bu körfezin *Batının Boynuzu* olarak adlandırıldığını söylediler. Bu körfezde büyük bir ada, bu adadaysa deniz suyundan meydana gelmiş olan bir göl vardı ve bu gölün içerisinde de başka bir ada daha vardı. Gündüz vakti bu adaya ayak bastığımızda hiçbir şey göremedik, ağaçlık bir alan dahi yoktu, ancak geceleyin yanmakta olan birçok ateş gördük. Ayrıca hem flüt hem de tef seslerini, davul gümlmelerini ve çok yoğun uğultuları da işittik. O vakit korkuya kapıldık ve rahipler bize adayı terk etmemizi salık verdiler.
- XV. (Oradan) çabucak yelken açtıktan sonra tütsülerle dolu bu alevli toprakları transit geçtik. Buralardan (sahilin üzerinden) muazzam büyüklükteki volkanik lav dalgaları denize akmaktaydı. Sıcaklık sebebiyle sahil (kara) ayak basılmaz durumdaydı.
- XVI. O zaman korkmuş bir biçimde oradan da ivedi bir şekilde yelken açtıktan sonra dört günlük bir sefer yapmıştık ki, geceleyin alevle kaplı bir kara parçası gördük. Ortadaysa yüksek bir alev vardı, diğer alevlerden daha büyüktü, sanki yıldızlara erişiyormuş gibi görünüyordu. Gündüz oluncaysa (alevin olduğu) bu yerin *Tanrıların Arabası*¹⁰⁸ olarak adlandırılan oldukça yüksek bir dağ olduğu ortaya çıktı.

¹⁰⁸ Metinde Θεῶν ὄχημα olarak adlandırılan dağ etimoljik olarak *Tanrıların Arabası* ya da ὄχημα kelimesinin

- XVII. Buradaki volkanik lav akıntılarını arkamızda bırakmamızın üç gün sonrasındaysa *Güneyin Boynuzu* olarak adlandırılan koya vardık.
- XVIII. Bu koyun ucundaysa tıpkı önceki adayı andıran ve içinde bir göl olan bir ada vardı. Bu gölün içindeyse başka bir ada (daha) mevcuttu ve yaban insanlarla doluydu. Kadınlar açık arayla daha büyük bir çoğunluğa sahipti, vücutlarındaysa kıllar vardı. Tercümanlar bu kadınları *Goriller*¹⁰⁹ olarak adlandırıyordu. Erkekleriyse takip etmiş olmamıza rağmen ele geçirmemiz mümkün olmadı zira hepsi tepelere tırmanarak ve de taşlarla kendilerini savunarak kaçtılar. (Yakalanan) üç kadın ise, kendilerini götürenleri hem ısırarak ve hem de tırmalamak suretiyle onlarla gitmek istemiyorlardı. Lakin bu kadınları öldürerek derilerini yüzdük ve yüzdüğümüz derileri de Kartaca'ya götürdük¹¹⁰. Artık erzağımız da bizi idare edemeyecek durumda olduğundan dolayı daha da ileriye yelken açamadık...

diğer anlamı dikkate alınarak (daha az ileri sürülen bir tanımlama önerisi olan) *Tanrıların Desteği/ Lütü* anlamlarını vermektedir. Hennig (1944², 93) ise söz konusu dağın aslında θεῶν οἰκημα (Tanrıların İkametgâhı) olarak isimlendirildiğini ve bir aktarım ya da tercüme hatası sebebiyle söz konusu forma dönüştüğünü belirtir. Buna ek olarak sözü edilen dağın metinden elde edilen bilgiler ışığında volkanik bir dağ olduğu da ileri sürülmektedir ve bu doğrultuda volkanik dağın günümüzdeki lokalizasyonu için iki farklı öneri mevcuttur. Bu önerilerden ilki Gine sınırları içerisinde yer alan Kakoulima Dağı'nı işaret ederken, ikincisiyse Kamerun sınırları içerisindeki Kamerun Dağı'nın bahsi geçen dağ olabileceğini ileri sürmektedir. Bu iki öneriden ikincisi araştırmacılar tarafından sıklıkla kabul gören bir görüştür. Zira iki volkanik dağdan biri olan Kakoulima Dağı'nın Hannon'un sefere çıkmasından çok uzun bir süre önce sönmüş olduğu bilinmektedir. Kamerun Dağı ise günümüzde de halen aktif bir volkandır ve en son 2000 yılında patlamıştır. Diğer taraftan, Kamerun dağı bölgede ikamet eden yerlilerin kullandıkları dilde "*Monga ma Loba*" olarak adlandırılmaktadır ve onların dağ için kullandıkları bu ifade *Tanrıların Mekânı* anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda da Theon Okhema Dağı'nın lokalizasyonu için Kamerun Dağı'nın tercih edilmesi daha yüksek bir kabulü beraberinde getirmektedir. Okhema kelimesi için etimolojik açıdan benzer bir kullanım da Euripides'in Troyalı Kadınlar isimli eserinde (Eur. *Tro.* 884) bulunmaktadır. Euripides anlatısı içinde baş tanrı Zeus'a seslenirken "ὦ γῆς ὄχημα κἀπὶ γῆς ἔχων ἔδραν = *Ey dünyanın dayanağı (desteği) ve dünyanın üzerindeki tahta sahip olan*" tanımlamasını kullanmaktadır.

¹⁰⁹ Bk. dn. 95.

¹¹⁰ Yaşlı Plinius da (*nat.* VI. 200) "duarumque Gorgadum cutes argumenti et miraculi gratia in Lunonis templo posuit spectatas usque ad Carthaginem captam = *Ve (Hanno) Kartaca fethedilene kadar görünürde kalmış olan iki yerli kadına ait derileri (seyahatinin) ispatı ve de mucizeviliğinin şükranı olarak luno Tapınağı'na adadı*" şeklinde beyanatta bulunur. Onun bu ifadesi söz konusu adağın kendi döneminde de bilindiğine dair kanıt oluşturmaktadır. Hannon'un karşılaştığı ve goril olarak adlandırdığı kadınların aslında Şempanze ya da Babun türündeki bir hayvan topluluğu olabileceği konusundaki karşıt görüş hakkında ayrıca bk. Du Chaillu 1861, 391-395.

Fig. 1. Hannon'un Seyir Güzerğâhını Gösteren Harita

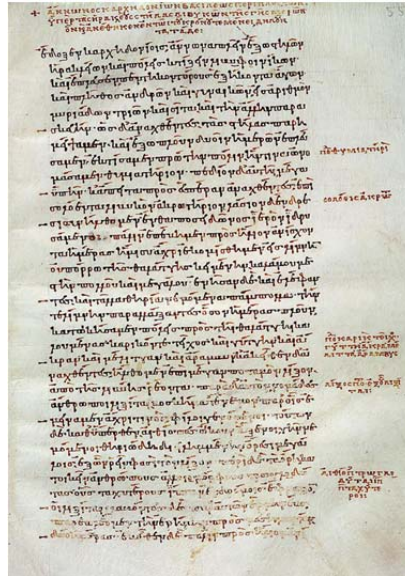

Fig. 2. Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi Arşivinde Bulunan ve M.S. IX. Yüzyıl Sonlarına Tarihlendirilen Codex Palatinus Graecus Manuscript Serisindeki 398 Numaralı Hannon ve Keşif Seferini İçeren El Yazması (Kaynak:<http://digi.ub.uniheidelberg.de/diglit/cpgraec398/0113>). S. 1

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Anonym. *Nom. Rhod.* (= Anonymos, *Nomos Rhodion Nautikos*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Anonymos, *Νόμος Ροδιῶν Ναυτικός: The Rhodian Sea Law*. Ed. & Trans.: W. Ashburner. Oxford 1909. *Rhodos'luların Denizcilik Yasası*. Çev.: E. Kurul. *Cedrus II* (2014) 527-549.
- Aristot. *Mir. Ausc.* (= Aristoteles, *Mirabilium Auscultationes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristoteles, *Minor Works: On Marvellous Things Heard*. Trans.: W. S. Hett, vol. XIV. Cambridge, Massachusetts - London 1955² (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *hist. an.* (= Aristoteles, *Historia Animalium*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristoteles, *History of Animals, Books VII-X*. Trans.: D. M. Balme, vol. XI. Cambridge, Massachusetts - London 1991 (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *Pol* (= Aristoteles, *Politika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristoteles, *Politica*. Trans.: H. Rackham, vol. XXI. Cambridge, Massachusetts - London 2005¹⁰ (The Loeb Classical Library).
- Arr. *Ind.* (= Arrianus, *Historia Indica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Arrian, *Indica*. Trans.: P. A. Brunt. Cambridge, Massachusetts - London 2000³ (The Loeb Classical Library).
- Avien. *Ora Maritima* (= Rufius Festus Avienus, *Ora Maritima*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Rufi Festi Avieni, Ora Maritima*. Ed. & Trans.: S. Wilhelm. Berlin 1855.
- Cic. *Leg. Agr.* (= Cicero, *De Lege Agraria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero, *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*. Trans.: J. H. Freese, vol. VI. Cambridge, Massachusetts - London 1930 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *rep.* (= Cicero, *De Re Publica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero, *On The Republic, On the Laws*. Trans.: C. W. Keyes, vol. XVI. Cambridge, Massachusetts - London 1928 (The Loeb Classical Library).
- Dig. (= Iustinianus, *Corpus Iuris Civilis, Digesta*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Digesta Iustiniani Augusti*. Eds.: T. Mommsen – P. Krüger, vol. I. Berlin 1870.
Iustinianus, Digesta XIV. 2: Gemiden Mal Atımına İlişkin Rhodos Yasası Hakkında. Çev.: E. Kurul. *Cedrus III* (2015) 379-389.
- Diog. Laert. (= Diogenes Laertios)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Lives of Eminent Philosophers*. Trans.: R. D. Hicks, vol. II. Cambridge, Massachusetts - London 1931² (The Loeb Classical Library).
Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev.: C. Şentuna. İstanbul 2013⁵.
- Dion. Hal. *Ant.* (= Dionysios Halikarnassos, *De Antiquitates Romanae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Dionysius of Halicarnassus, *The Roman Antiquities*. Trans.: E. Cary. Cambridge, Massachusetts 1960³ (The Loeb Classical Library).
- Eur. *Tro.* (= Euripides, *Troiades*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides, *Trojan Women. Iphigenia among the Taurians. Ion*. Trans.: D. Kovacs, vol. IV. Cambridge, Massachusetts -

- London 1990 (The Loeb Classical Library).
 (= *Die Fragmente der Griechischen Historiker*)
 Kullanılan Metin: *Die Fragmente der Griechischen Historiker*. Ed. F. Jacoby I-XV. Berlin – Leiden 1923 – 1958.
- Hdt.
 (= Herodotos, *Historiai*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Herodotos, *The Persian Wars*. Trans.: A. D. Godley, vol. I-IV. Cambridge, Massachusetts - London 1920-2004¹² (The Loeb Classical Library).
 Herodotos, *Tarih*. Çev.: M. Ökmen. İstanbul 1991³.
- Hom. *Il.*
 (= Homeros, *İlyada*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Homeros, *İlyada*. Çev.: A. Erhat – A. Kadir. İstanbul 1993⁷.
- Hom. *Od.*
 (= Homeros, *Odysseia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Homeros, *Odysseia*. Çev.: A. Erhat – A. Kadir. İstanbul 1988⁶.
- Hydat.
 (= Hydatius, *Continuatio Chronicorum Hieronymianorum*)
 Kullanılan Metin: Hydatius, *Continuatio Chronicorum Hieronymianorum*. Ed. T. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi 11: Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII, Volume II. Berlin (1894) 1-36.
- Isokr. *Nik.*
 (= Isokrates, *Nikokles or Kyprioi*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Isocrates, *To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*. Trans.: G. Norlin, vol. I. Cambridge - Massachusetts - London 1928 (The Loeb Classical Library).
- Iust.
 (Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Trans.: J. C. Yardley. Intr.: R. Develin. Atlanta, GA 1994.
- Mela.
 (= Pomponius Mela, *De Chorographia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pomponius Mela's Description of the World*. Trans.: F. E. Romer. Ann Arbor 1998.
- Plat. *Phaedo*
 (= Platon, *Phaedo*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Plato, *Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*. Trans.: H. N. Fowler, vol. I. London - New York 1913 (The Loeb Classical Library).
- Plaut. *Poen.*
 (= Titus Maccius Plautus, *Poenulus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Plautus, *The Little Carthaginian. Pseudolus. The Rope*. Trans.: W. De Melo, vol. IV. Cambridge, Massachusetts - London 2012 (The Loeb Classical Library).
- Plin. *nat*
 (= Gaius Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Gaius Plinius Secundus, *Natural History*. Trans.: H. Rackham, vol. I-V. Cambridge, Massachusetts - London 1961³ - 1999⁶ (The Loeb Classical Library).
- Plut.
 (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)
Caes. (= *Caesar*) *Pomp.* (= *Pompeius*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarkhos, *Plutarch's Lives*. Trans.: B. Perrin, vol II-VI. Cambridge, Massachusetts - London 1954³ - 1968 (The Loeb Classical Library).
- Polyb.
 (= Polybios, *Historiai*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Polybius, *The Histories*. Trans.: W. R. Paton, vol. II-III-VI. Cambridge, Massachusetts - London 2010-2012 (The Loeb Classical

- Library).
- Proc. *de Bell.* (= Procopius, *de Bellis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Procopius, *History of the Wars*. Trans.: H. B. Dewing, vol. II. Cambridge, Massachusetts - London 1916 (The Loeb Classical Library).
- R. Gest. div. Aug. (= Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History, Res Gestae Divi Augusti*. Trans.: W. Shipley. Cambridge - Massachusetts 1961³ (The Loeb Classical Library).
- Sen. *Nat.* (= Seneca Minor, *Naturales Questiones*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Seneca, *Natural Questions, Books IV-VII*. Trans.: C. H. Corcoran, vol. II. Cambridge, Massachusetts - London 1972 (The Loeb Classical Library).
- Skylaks *periplus* (= Skylaks, *Periplus Scylacis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Scylaks, *Periplus Scylacis*. Ed. K. Müller, *Geographi Graeci Minores, vol. I*. Paris (1990²) 15-96.
Pseudo-Skylaks: *Periplus*. Çev.: M. Arslan. *MJH* II/1 (2012) 239-257.
- Solin. (= Gaius Iulius Solinus, *Polyhistor*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Gaius Iulius Solinus, *Polyhistor*. Trans.: M. A. Agnant. Paris 1847.
- Steph. Byz. *Ethnika* (= Stephanos Byzantios, *Ethnika*)
Kullanılan Metin: Stephanos Byzantios, *Stephani Byzantii, Erhnikon*. Ed. A. Westermann. Lipsiae 1839.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *The Geography of Strabo*. Trans.: H. L. Jones, vol. I. London - New York 1917 (The Loeb Classical Library).
- Suet. *Aug.* (= Suetonius, *De Vitae Caesarum, Divus Augustus*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Suetonius, *The Lives of the Caesars*. Trans.: J. C. Rolfe, vol. I. London - New York 1914 (The Loeb Classical Library).
Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev.: F. Telatar – G. Özaktürk. Ankara 2008.
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History, Res Gestae Divi Augusti*. Trans.: W. Shipley. Cambridge - Massachusetts 1961³ (The Loeb Classical Library).
- Victor Vit. *Hist. Pers.* (= Victor Vitensis, *Historia Persecutionis Africanae Provinciae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Victor of Vita, *History of the Vandal Persecution*. Trans. & Intro.: J. Moorhead. Liverpool 1992.

Modern Literatür

- Abulafia 2012 D. Abulafia, *Büyük Deniz, Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*. Çev. G. Ç. Güven. İstanbul 2012.
- Ameling 2011 W. Ameling, "The Rise of Carthage to 264 BC". Ed. D. Hoyos, *A Companion to the Punic Wars*. Malden - Oxford (2011) 39-57.
- Arslan 2010 M. Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul 2010.
- Arslan 2012 M. Arslan, "Pseudo-Skylaks: Periplus". *MJH* II/1 (2012) 239-257.
<http://dx.doi.org/10.13114/MJH/20122783>

- Asente 2015 M. K. Asente, *The History of Africa: The Quest for Eternal Harmony*. New York 2015.
- Aubet 2001 M. E. Aubet, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*. Cambridge - New York 2001².
- Bagnall 2002 N. Bagnall, *The Punic Wars 264-146 B.C.* Oxford 2002.
- Bayer 1993 K. Bayer, "Periplus Hannonis". Eds. G. Winkler – R. König, *Gaius Plinius Secundus d. Ä.: Naturkunde (Historia Naturalis), Lateinisch - Deutsch: Buch V, Geographiae; Afrika und Asien*. Zürich-München (1993) 346-353.
- Bell 1836 J. Bell, *A System of Geography, Popular and Scientific: Or A Physical, Political and Statistical Account of the World and Its Various Divisions*, volume VI. London 1836.
- Berkelius 1674 A. Berkelius, *Genuina Stephani Byzantini De Urbibus Et Populis Fragmenta: Abrahamus Berkelius Latinam Interpretationem et Animadversiones Adiecit; Accedit Hannonis Carthaginensium Regis Periplus Graece et Latine*. Leiden 1674.
- Bevan 1859 W. L. Bevan, *A Manual of Geographical Science, Mathematical, Physical, Historical and Descriptive*. London 1859.
- Bianchetti 1999 S. Bianchetti, "Reiseberichte". Ed. H. Sonnabend, *Mensch und Landschaft in der Antike: Lexikon der Historischen Geographie*. Stuttgart - Weimar (1999) 420-423.
- Blomqvist 1979 J. Blomqvist, *The Date and Origin of the Greek Version of Hanno's Periplus: With an Edition of the Text and a Translation*. Lund 1979.
- Börstinghaus 2010 J. Börstinghaus, *Stumfahrt und Schiffbruch*. Tübingen 2010.
- Bradford 2013 E. Bradford, *Akdeniz: Bir Denizin Hikâyesi*. Çev. A. Fethi. İstanbul 2013.
- Branigan 1994 C. Branigan, "The Circumnavigation of Africa". *Classics Ireland I* (1994) 1-3.
- Braudel 2007 F. Braudel, *Bellek ve Akdeniz, Tarihöncesi ve Antikçağ*. Çev. A. Berktaş. İstanbul 2007.
- Brodersen 1998a K. Brodersen, "Hanno". *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike V* (1998) 155.
- Brodersen 1998b K. Brodersen, "Euthymenes aus Massalia". *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike IV* (1998) 318-319.
- Bunbury 1879 E. H. Bunbury, *History of Ancient Geography Among the Greeks and Romans from the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*. London 1879.
- Burns 1968⁷ E. N. Burns, *Western Civilizations: Their History and Their Culture*. New York 1968⁷.
- Cary – Warmington 1929 M. Cary – E. H. Warmington, *The Ancient Explorers*. London 1929.
- Casson 1979² L. Casson, *Travel in the Ancient World*. London 1979².
- Casson 1991 L. Casson, *The Ancient Mariners: Seafarers and Sea Fighters of the Mediterranean in Ancient Times*. Princeton 1991.
- Casson 2002 L. Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*. Çev.: G. Ergin. İstanbul 2002.
- Cavendish 2005 M. Cavendish, *Explorers and Exploration*. New York 2005.
- CEDRUS *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*. Antalya 2013-.
- Clifford 1990 R. J. Clifford, "Phoenician Religion". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 279 (1990) 55-64.
- Conner 2012 C. D. Conner, *Halkın Bilim Tarihi: Madenciler, Ebeler ve "Basit Tamirciler"*. Çev.: Z. Ç. Kanburoğlu. Ankara 2012.
- Crawford – Whitehead 1983 M. Crawford – D. Whitehead, *Archaic and Classical Greece: A Selection of Ancient Sources in Translation*. Cambridge - New York 1983.

- Culican 2003⁵ W. Culican, "Phonicia and Phoenician Colonization". Eds J. Boardman – I. E. S. Edwards *et al.*, *The Cambridge Ancient History* III/2. Cambridge - New York (2003⁵) 461-546.
- Daebritz 1912 R. Daebritz, "Hanno". *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* VII. 2 (1912) 2360-2363.
- Davis 2009 D. L. Davis, *Commercial Navigation in the Greek and Roman World*. Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Texas. Austin 2009.
- Demerliac – Meirat 1983 J. G. Demerliac – J. Meirat, *Hannon et l'Empire Punique*. Paris 1983.
- Diller 1952 A. Diller, *The Tradition of the Minor Greek Geographers*. Lancaster - Oxford 1952.
- Demetriou 2012 D. Demetriou, *Negotiating Identity in the Ancient Mediterranean: The Archaic and Classical Greek Multiethnic Emporia*. Cambridge - New York 2012.
- Du Chaillu 1861 P. B. Du Chaillu, *Explorations and Adventures in Equatorial Africa*. New York 1861.
- Dürüşken 2009 Ç. Dürüşken, *Caesar Augustus, Ankara Anıtı: Monumentum Ancyranum*. İstanbul 2009.
- Eck 2007² W. Eck, *The Age of Augustus*. Trans. D. L. Schneider. Malden - Oxford - Victoria 2007².
- Edmondson 2006 J. Edmondson, "Cities and Urban Life in the Western Provinces of the Roman Empire, 30 BCE-250 CE". Ed. D. S. Potter, *A Companion to the Roman Empire*. Malden – Oxford (2006) 250-280.
- Eichel – Todd 1976 M. H. Eichel – J. M. Todd, "A Note on Polybius' Voyage to Africa in 146 B.C.". *Classical Philology* 71/3 (1976) 237-243.
- Falconer 1797 T. Falconer, *The Voyage of Hanno, Translated and Accompanied with the Greek Text*. London 1797.
- Fiswick 1993 D. Fiswick, "On the Rriginis of Africa Proconsularis, I: The Amalgamation of Africa Vetus and Africa Nova". *Antiquités Africaines* 29 (1993) 53-62.
- Forbiger 1877 A. Forbiger, *Handbuch der Alten Geographie, Erster Band, Zweite Ausgabe*. Hamburg 1877.
- Freeman 2013⁴ C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. S. K. Angı. İstanbul 2013⁴.
- Gasparini 2015 V. Gasparini, "Tracing Religious Change in Roman Africa". Eds. R. Raja – J. Rüpke, *A Companion to the Archaeology of Religion in the Ancient World*. Malden - Oxford (2015) 478-488.
- Gelenius 1533 S. Gelenius, *Arriani et Hannonis Periplus. Plutarchus de Fluminibus et Montibus. Strabonis Epitome*. Basel 1533.
- Geus 1994 K. Geus, *Prosopographie der Literarisch Bezeugten Karthager*. Leuven 1994.
- Goldsworthy 2000 A. Goldsworthy, *The Fall of Carthage, The Punic Wars 265-146 BC*. London 2000.
- Gould 2011² R. A. Gould, *Archaeology and the Social History of Ships*. Cambridge 2011².
- Gruen 2004³ E. S. Gruen, "The Expansion of the Empire under Augustus". Eds. A. K. Bowman – E. Champlin – A. Lintott, *The Cambridge Ancient History* X. Cambridge - New York (2004³) 147-197.
- Gutschmidt 1891 A. von Gutschmidt, "Die Heidelberger Handschrift der Paradoxographen (Pal. Gr. 398)". *Neue Heidelberger Jahrbücher* Jahrgang I (1891) 227-237.
- Haas 1985 C. J. Haas, "Athenian Naval Power Before Themistocles". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 34/1 (1985) 29-46.
- Hansen 1997 M. H. Hansen, "Empiroion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods". Ed. T. H. Nielsen, *Yet More Studies in*

- the Ancient Greek Polis, Volume II*. Stuttgart (1997) 83-106.
- Hansen 2006 M. H. Hansen, *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford - New York 2006.
- Hair 1987 P. E. H. Hair, "The Periplus of Hanno in the History and Historiography of Black Africa". *History in Africa* 14 (1987) 43-66.
- Heenan 1996 P. Heenan, "Carthage (Tunis, Tunisia)". Eds. K. A. Berney, S. La Boda – R. M. Salkin, *International Dictionary of Historic Places: Middle East and Africa: Volume 4*. Chicago - London (1996) 177-181.
- Hennig 1927 R. Hennig, "Hannos "Götterwagen". *Geographische Zeitschrift* 33/7 (1927) 378-392.
- Hennig 1944² R. Hennig, *Terrae Incognitae, Volume I, Altertum bis Ptolemaus*. Leiden 1944².
- Higgins 2014 D. M. Higgins, "Troglodyte". Ed. J. Weinstock, *The Ashgate Encyclopedia of Literary and Cinematic Monsters*. Farnham - Burlington (2014) 543-544.
- Hitchner 2010 R. B. Hitchner, "Africa, Province of". Ed. M. Gagarin, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome I*. Oxford (2010) 34-37.
- Howatson 2013 M. C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*. Çev. F. Ersöz. İstanbul 2013.
- Hoyos 2007 D. Hoyos, *Truceless War: Carthage's Fight for Survival, 241 to 237 BC*. Leiden - Boston 2007.
- Hoyos 2010 D. Hoyos, *The Carthaginians*. London - New York 2010.
- Hudson 1698 J. Hudson, *Geographiae Veteris Scriptores Graeci Minores: Cum Interpretatione Latina, Dissertationibus, ac Annotationibus*. Vol. 1. Oxoniae 1698.
- Huß 1985 W. Huß, *Geschichte der Karthager*. München 1985.
- Huß 1990 W. Huß, *Die Karthager*. München 1990.
- Irby 2012 L. Irby, "Mapping the World. Greek Initiatives from Homer to Eratosthenes". Ed. R. J. A. Talbert, *Ancient Perspectives: Maps and Their Place in Mesopotamia, Egypt, Greece and Rome*. London (2012) 81-108.
- Irby-Massie – Keyser 2002 G. L. Irby-Massie – P. T. Keyser, *Greek Science of the Hellenistic Era: A Sourcebook*. London – New York 2002.
- Kaplan 2012 P. Kaplan, "Hanno the Navigator". Eds. E. K. Akyeampong – H. L. Gates, *Dictionary of African Biography, Volume III*. Oxford - New York (2012) 24-26.
- Kingsley 2010 M. Kingsley, *West African Studies*. Cambridge - New York 2010.
- Kitchell 1998 K. F. Kitchell, "Hanno". Ed. F. N. Magill, *Dictionary of World Biography, Volume I: The Ancient World*. California - Chicago - London (1998) 488-492.
- Kurul 2014 E. Kurul, "Rhodos'luların Denizcilik Yasası". *Cedrus II* (2014) 527-549. <http://dx.doi.org/10.13113/CEDRUS.201406473>
- Kurul 2015 E. Kurul, "Iustinianus, Digesta XIV. 2: Gemiden Mal Atımına İlişkin Rhodos Yasası Hakkında". *Cedrus III* (2015) 379-389. <http://dx.doi.org/10.13113/CEDRUS.2015011409>
- Küppers 1997 J. Küppers, "Avienus". *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike* 2 (1997) 370-371.
- Lamboley 2007 J. L. Lamboley, "Migration and Greek Civilization". Ed. A. K. Isaacs, *Immigration and Emigration in Historical Perspective*. Pisa (2007) 55-64.
- Landels 1997 J. G. Landels, *Engineering in the Ancient World*. London 1997.
- Law 2002⁷ R. C. C. Law, "North Africa in the Period of Phoenician and Greek Colonization, c. 800 to 323 BC". Ed. J. D. Fage, *The Cambridge History of Africa, Volume II*. Cambridge (2002⁷) 87-148.
- Lee 2013 A. D. Lee, *From Rome to Byzantium AD, 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh 2013.

- Leone 2007 A. Leone, *Changing Townscapes in North Africa from Late Antiquity to the Arab Conquest*. Bari 2007.
- Lipiński 2004 E. Lipiński, *Itineraria Phoenicia*. Leuven 2004.
- Lurker 1987 M. Lurker, *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*. London - New York 1987.
- Mahan 2011 A. T. Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, 1660-1783*. Çev.: A. T. Büyükonat. İstanbul 2011.
- Mahan 2013 A. T. Mahan, *Deniz Harbi Üzerine, Tuğ*. A. T. Mahan'ın Kitaplarından Seçmeler. Çev.: A. T. Büyükonat. İstanbul 2013.
- Mahjoubi 1981 A. Mahjoubi, "The Roman and Post-Roman Period in North Africa". Ed. G. Mokhtar, *General History of Africa II: Ancient Civilizations of Africa*. California (1981) 465-512.
- Marindin 1910 G. E. Marindin, *A Smaller Classical Dictionary of Biography, Mythology and Geography*. London 1910.
- Meijer – van Nijf 1992 F. Meijer – O. van Nijf, *Trade, Transport and Society in the Ancient World: A Sourcebook*. London - New York 1992.
- Mills 2003 W. J. Mills, *Exploring Polar Frontiers: A Historical Encyclopedia, Volume II*. California 2003.
- Mitchell 1850 A. S. Mitchell, *Mitchel's Ancient Geography*. Philadelphia 1850.
- Mommsen 1908 T. Mommsen, *The History of Rome*. Trans.: W. P. Dickson. New York 1908.
- Moore 2010 J. P. Moore, "Carthage". Ed. M. Gagarin, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome II*. Oxford (2010) 53-55.
- Morgan 1989 J. R. Morgan, "Heliodorus, An Ethiopian Story". Ed. B. P. Reardon, *Collected Ancient Greek Novels*. Los Angeles - London (1989) 349-588.
- Morrison – Coates 1987² J. S. Morrison – J. F. Coates, *The Athenian Trireme*. Cambridge 1987².
- Moscati 2004 S. Moscati, *Fenikeliler*. Çev. S. Gül. İstanbul 2004.
- Mosley 1975 D. J. Mosley, *Diplomacy in Ancient Greek*. London 1975.
- Mullerus 1990 C. Mullerus, *Geographi Graeci Minores*. Hildesheim, Zürich - New York 1990.
- Mund-Dopchie 1994 M. Mund-Dopchie, "Different Readings of Hanno's Voyage from the Renaissance to the Seventeenth Century: From Pure Erudition to Ideological Debate". Ed. Z. von Martels, *Travel Fact and Travel Fiction: Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery and Observation in Travel Writing*. Leiden, New York - Köln (1994) 111-119.
- Mund-Dopchie 2003 M. Mund-Dopchie, "Hanno". Ed. W. Brown, *Catalogus Translationum et Commentariorum Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Washington (2003) 49-57.
- Osborne 1997 C. Osborne, "Heraclitus". Ed. C. C. W. Taylor, *Routledge History of Philosophy Volume I: From the Beginning to Plato*. London - New York (1997) 80-116.
- Öngör 1954 S. Öngör, *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*. İstanbul 1954.
- Pohl 2005 W. Pohl, "Justinian and the Barbarian Kingdoms". Ed. M. Mass, *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge - New York (2005) 448-476.
- Purcell 1995 N. Purcell, "On the Sacking of Carthage and Corinth". Eds. D. C. Innes - H. Hine - C. Pelling, *Ethics and Rhetoric: Classical Essays for Donald Russell on His Seventy-Fifth Birthday*. Oxford (1995) 133-148.
- Purcell 2013 N. Purcell, "Urbanism". Ed. A. Barchiesi – W. Scheidel, *The Oxford Handbook of Roman Studies*. Oxford (2013) 579-592.

- Purchas 1625 S. Purchas, *Purchas his Pilgrimes, In Five Books: or Relations of the World and the Religions Observed in All Ages and Places Discovered, from the Creation unto this Present*. London 1625.
- Ramusio 1550 G. B. Ramusio, *Primo Volume delle Navigazioni et Viaggi nel qual si Contiene la Descrittione dell' Africa*. Venice 1550.
- Riffenburgh 2012 B. Riffenburgh, *Antik Dönemden Günümüze Haritaçılar*. Çev. Ç. Sunay. İstanbul 2012.
- Roller 2006 D. W. Roller, *Through the Pillars of Herakles Greco-Roman Exploration of the Atlantic*. New York - Oxon 2006.
- Roller 2012b D. W. Roller, "Himilco the Navigator". Eds. E. K. Akyeampong – H. L. Gates, *Dictionary of African Biography, Volume III*. Oxford - New York (2012) 70-71.
- Rostovtzeff 1957 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire: Vol. I-II*. Oxford 1957.
- Russell 1945 B. Russell, *A History of Western Philosophy*. New York 1945.
- Salama 1981 P. Salama, "The Sahara in Classical Antiquity". Ed. G. Mokhtar, *General History of Africa II: Ancient Civilizations of Africa*. California (1981) 513-533.
- Sarton 1993 G. Sarton, *Ancient Science Through the Golden Age of Greece*. New York 1993.
- Savage 1847 T. S. Savage, "Notice of the External Characteristics and Habits of Troglodytes Gorilla, a New Species of Orang From the Gaboon River". *Boston Journal of Natural History* 5 (1847) 417-26.
- Seccombe 1900 T. Seccombe, "Vossius". Ed. S. Lee, *Dictionary of National Biography, Vol. 63*. London (1900) 392-396.
- Schoff 2014 W. H. Schoff, *The Periplus of Hanno, A Voyage of Discovery Down the West African Coast, by a Carthaginian Admiral of the Fifth Century BC*. Philadelphia 2014.
- Schwarcz 2004 A. Schwarcz, "The Settlement of the Vandals in North Africa". Ed. A. H. Merrills, *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*. Aldershot - Burlington (2004) 49-58.
- Scullard 1955 H. H. Scullard, "Carthage". *Greece & Rome* 2/3 (1955) 98-107.
- Scullard 1989 H. H. Scullard, "Carthage and Rome". Eds. F. W. Walbank – A. E. Astin *et al.*, *The Cambridge Ancient History VII/2*. Cambridge - New York (1989) 486-572.
- Scullard 2013² H. H. Scullard, *A History of the Roman World: 753 to 146 BC*. Oxford - New York 2013².
- Shahar 2004 Y. Shahar, *Josephus Geographicus*. Tübingen 2004.
- Smith 1877 W. Smith, *A Smaller Classical Dictionary of Biography, Mythology and Geography*. New York 1877.
- Starr 2000 C. G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*. Çev. G. Ergin. İstanbul 2000.
- Steinby 2014 C. Steinby, *Rome Versus Carthage: The War at Sea*. Barnsley 2014.
- Tarn 1907 W. W. Tarn, "The Fleets of the First Punic War". *The Journal of Hellenic Studies* 27 (1907) 48-60.
- Temporal 1556 J. Temporal, *Historiale Description de l'Afrique, Tierce Partie du Monde*. Lyon 1556.
- Torr 1895 C. Torr, *Ancient Ships*. Cambridge 1895.
- Thomson 1948 J. O. Thomson, *History of Ancient Geography*. Cambridge 1948.
- Tozer 1971 H. F. Tozer, *History of Ancient Geography*. New York 1971.
- Tüner Önen 2015 N. Tüner Önen, *Plutarkhos, Bioi Paralleloi, Agesilaos & Pompeius: Giriş, Değerlendirme ve Açıklayıcı Notlar*. Antalya 2015.

- Vossius 1658 I. Vossius, *Isaaci Vossii Observationes ad Pomponium Melam De Situ Orbis*. London 1658.
- Warmington 1940 E. H. Warmington, "Africa in Ancient and Medieval Times". Eds. J. H. Rose, A. P. Newton – E. A. Benians, *The Cambridge History of the British Empire, Volume II: The Growth of the New Empire, 1783-1870*. Cambridge - New York (1940) 53-78.
- Warmington 1960 B. H. Warmington, *Carthage*. London 1960.
- Warmington 1981 B. H. Warmington, "The Carthaginian Period". Ed. G. Mokhtar, *General History of Africa II: Ancient Civilizations of Africa*. California (1981) 441-464.
- Warnecke 1999 H. Warnecke, "Schiffahrt". Ed. H. Sonnabend, *Mensch und Landschaft in der Antike: Lexikon der Historischen Geographie*. Stuttgart - Weimar (1999) 438-442.
- Watkins 1800 J. Watkins, *The Universal Biographical Dictionary*. London 1800.
- Wolters 1952 E. J. Wolters, "Carthage and its People". *The Classical Journal* 17/5 (1952) 191-204.
- Wright 1951⁴ F. A. Wright, *Classical Dictionary of Proper Names Mentioned in Ancient Authors*. London 1951⁴.
- Wyatt 2007 N. Wyatt, "Religion in Ancient Ugarit". Ed. J. R. Hinnels, *A Handbook of Ancient Religions*. Cambridge - New York (2007) 105-160.
- Yiğit 2012 İ. Yiğit, "Tunus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 41 (2012) 385-388.